

Київський столичний університет імені Бориса Грінченка

Факультет суспільно-гуманітарних наук

Кафедра політології та соціології

Допущено до захисту

Зав. кафедри Т.К.Пояркова

«___»_____2025 р.

УДК 355.48(581)"1979/1989"

Кваліфікаційна робота бакалавра

**ІСТОРИКО-ПОЛІТИЧНІ АСПЕКТИ ВІЙНИ В АФГАНІСТАНІ
(1979-1989 рр.)**

рівень вищої освіти: перший (бакалаврський)

галузь знань: 05 «Соціальні та поведінкові науки»

спеціальність: 052 «Політологія»

Домбик Станіслав Анатолійович,

4 курс, ПОЛб-1-21-4.0д,

Факультет суспільно-гуманітарних наук

Підпис

Науковий керівник:

Костюк Тетяна Олександрівна,

доктор наук з державного управління, доцент

Підпис

Київ 2025

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ІСТОРИКО-ПОЛІТИЧНИЙ КОНТЕКСТ АФГАНСЬКОЇ ВІЙНИ (1979-1989 рр.).....	7
1.1. Геополітична та економічна характеристика регіону.....	7
1.2. Аналіз передумов військових конфліктів в Афганістані.....	15
1.3. Політичні, соціальні, релігійні актори Афганської війни.....	24
РОЗДІЛ 2. ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНИЙ ВИМІР ВІЙНИ В АФГАНІСТАНІ (1979-1989 рр.)	34
2.1. Тактика та стратегія СРСР в Афганістані (1979-1989 рр.)	34
2.2. Тактика та стратегія США в Афганістані (1979-1989 рр.).....	42
2.3. Реакція інших країн на війну.....	50
РОЗДІЛ 3. НАСЛІДКИ ВІЙНИ В АФГАНІСТАНІ (1979-1989 рр.)	59
3.1. Соціальні та політичні трансформації країн-учасників.....	59
3.2. Внутрішньополітичні зміни в Афганістані у ХХІ ст.	66
3.3. Вплив війни на подальшу регіональну та світову політику	75
ВИСНОВКИ.....	85
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ.....	88
ДОДАТКИ.....	95

ВСТУП

Актуальність дослідження історико-політичних аспектів війни в Афганістані (1979-1989 рр.) обумовлена її значущістю не лише для міжнародних відносин та політичної науки, але й для глибшого розуміння геополітичних процесів. Історія людства та міждержавних відносин від стародавніх часів до сучасності, демонструє серйозний вплив географічного вигідного розташування на розвиток торгових шляхів, розширення імперій та формування геополітичного балансу. Афганістан, що розташований на перетині між Європою, Азією та Близьким Сходом, перетворився на транзитний вузол між цими континентами. Географічне положення Афганістану надає йому виняткову стратегічну вагу в контексті доступу до важливих ресурсів та зон впливу, що й зробило Афганістан об'єктом постійного інтересу з боку зовнішніх сил: від давніх імперій до сучасних наддержав. Контроль над територією Афганістану означав не лише можливість домінування в регіоні, а й вплив на геоекономічні процеси на ширшому євразійському просторі.

Починаючи з XIX століття, країна перетворилася на арену геополітичного протистояння між наддержавами, що прагнули закріпити свій вплив у Центральній Азії. Особлива увага приділяється війні в Афганістані, що тривала з 1979 по 1989 р. та призвела до значних політичних і соціальних потрясінь, спричинивши як внутрішню дестабілізацію на кілька десятиліть, так і глобальні трагічні наслідки для світової політичної, економічної, суспільно-гуманітарної та військової стабільності. Ця тема є важливою для розуміння аспектів політичного та соціального життя Афганістану і причин провальних спроб наддержав панувати в цьому регіоні.

З іншого боку, приклад Афганістану чудово ілюструє, як ідеологічні, релігійні, етнічні аспекти впливають на політичний процес, як політичні

режими впливають на динаміку і характер політичних перетворень і як цим уміло користуються інші актори міжнародних відносин для встановлення контролю за правлячим режимом шляхом застосування різних політичних технологій. Це дуже актуально для сучасного світу в контексті зростаючого мілітаризму та численних протистоянь.

Мета кваліфікаційної роботи: виявити історико-політичні причини та наслідки війни в Афганістані у 1979-1989 рр. та взаємозв'язок між ними.

Для досягнення поставленої мети слід виконати ряд **завдань**:

- Вивчити геополітичні, економічні, релігійні, соціально-політичні характеристики регіону для розуміння причини військових конфліктів в Афганістані.
- Виявити тактику та стратегію СРСР в Афганістані (1979-1989 рр.).
- Розглянути військово-політичну стратегію США в Афганістані (1979-1989 рр.).
- Дати оцінку впливу війни в Афганістані (1979-1989 рр.) на світову політику впродовж активної фази та після її завершення.
- Охарактеризувати соціальні та політичні трансформації Афганістану після війни.

Об'єкт дослідження: війна в Афганістані 1979-1989 рр.

Предмет вивчення: історичні передумови та політичні наслідки війни в Афганістані (1979-1989 рр.).

Методи дослідження: для досягнення поставленої мети в роботі використано комплекс методів, серед яких: ретроспективний аналіз для простеження історичних передумов Війни в Афганістані (1979-1989 рр.); критико-діалектний для виявлення суперечностей у зовнішній політиці наддержав та осмислення парадоксів Війни в Афганістані (1979-1989 рр.); інституціональний метод – для аналізу трансформацій політичних структур і влади в Афганістані та за його межами; емпіричний метод використовувався

для збору й опрацювання матеріалу; порівняльно-аналітичний метод – для зіставлення геостратегій СРСР, США та інших країн-учасників в контексті конфлікту;

Наукове значення проведеного дослідження: проведене дослідження сприятиме глибшому розумінню історико-політичних аспектів війни в Афганістані (1979–1989 рр.) як ключового епізоду Холодної війни. Воно дозволяє проаналізувати механізми «проксі-конфліктів», взаємодію глобальних і регіональних акторів, а також вплив війни на міжнародні відносини та геополітичний баланс сил. Результати дослідження можуть бути використані не лише для розширення знань у галузях політології та міжнародних відносин, але для формування умовиводів щодо запобігання утворення світової небезпеки в умовах нестабільності в певному регіоні.

Практичне значення проведеного дослідження: результати роботи можуть бути корисними для аналізу сучасних міжнародних конфліктів і стратегій врегулювання криз, що мають подібний характер. Знання, отримані в ході дослідження, можуть використовуватись як головний засіб для стабілізації регіону з мультикультурним населенням, яких на політичній карті забагато. Крім того, дослідження можуть бути використані освітнім матеріалом у навчальних програмах з міжнародних відносин, політології, конфліктології, регіонознавства та історії, сприяючи формуванню усвідомленого розуміння причин і наслідків конфліктів для уникнення подібних помилок у майбутньому.

Апробація дослідження: Результати дослідження були представлені на наукових конференціях, зокрема на “КИЇВСЬКИХ ФІЛОСОФСЬКИХ СТУДІЯХ-2025” та “ХІ Міжнародної науково-практичної дистанційної конференції”, в ході якого обговорювались соціальні та політичні процеси:

Домбик С. Історико-політичні аспекти війни в Афганістані (1979-1989 рр.). Київські філософські студії-2025: Матеріали VIII Всеукраїнської наукової

конференції (м. Київ, 16 травня 2025 р.): Тези доповідей. Київ: Київський столичний університет імені Бориса Грінченка, 2025 (у друці).

Костюк Т. О., Домбик С. А. Історико-політичні аспекти війни в Афганістані (1979-1989 рр.). *Current trends in scientific research development. Proceedings of the 11th International scientific and practical conference*. BoScience Publisher. Boston, USA. 2025. pp. 585-590. (Додаток А)

Структура роботи: вступ, три розділи, кожен з яких передбачає три підрозділи, висновки, два додатки. Загальна кількість сторінок роботи – 95, із них основна частина дослідження складає 78 сторінок. Список використаних джерел містить 56 позицій.

Ключові слова: “Афганістан”, , “соціально-політичні трансформації”, “проксі-війна”, “ісламський фундаменталізм”, “міжнародний тероризм”, “геополітична стратегія”.

РОЗДІЛ 1. ІСТОРИКО-ПОЛІТИЧНИЙ КОНТЕКСТ АФГАНСЬКОЇ ВІЙНИ (1979-1989 рр.)

1.1. Геополітична та економічна характеристика регіону

Оскільки Афганістан відіграє ключову роль у розвитку Європи, Близького Сходу та Азії, варто провести аналіз його геополітичних та економічних характеристик крізь призму історичного розвитку. В стародавні часи, територія сучасного Афганістану та Пакистану мала історичну назву Пуштуністан, що в перекладі означає “земля пуштунів”, на честь пуштунів – племен іранської народності. Географічне положення являє собою засушливий регіон, оточений горами Гіндукуш, Гільменд, Мургаб, Геридут, Амудар’я, Фарахруд та Інду [1].

Очевидно, що водні комунікації, розташовані в гірській місцевості, стали притулком для прадавніх пуштунів, в яких племінні общини розвивали сільське господарство, будували племінні утворення, контролювали водні ресурси, та створювали нові торгові шляхи до Європи, Азії та Близького Сходу. Важливі мінеральні ресурси використовувалися ковалями для виплавки бронзи та виготовлення зброї, броні, кераміки, ювелірних прикрас і килимів, які згодом обмінювали на коней, спеції, хутро та бавовну. Першим зафіксованими торговими шляхами є перевезення товарів через долини річки Інд до протоки Кабул та використання Ваханського коридору для вивезення товарів з Китаю, який згодом стане вузлом для “Шовкового Шляху”. Вищезгаданий перевал був відкритий стародавнім кочовим племенем “сюньюй” як обхідний шлях Великої Китайської Стіни, побудованої тодішнім китайським імператором Цінь Ши Хуан-ді. Враховуючи наведені фактори, можна стверджувати, що прадавні пуштуни, орієнтовані на комерційну діяльність, а не у військовій міці, зробили вагомий крок до розвитку торгівлі,

завдяки чому Пуштуністан став головним торговим маршрутом в наступні століття [14].

Очевидно, що географічне розташування Пуштуністану привертало увагу місцевих гегемонів, які використовували торгові шляхи як один з головних способів економічного збагачення. Однією з таких держав вважається Перська імперія династії Ахеменідів, панувала в Пуштуністані у VI ст. до н.е., відома як одна з наймогутніших завойовницьких держав античного світу. В часи свого розквіту, Персія захопила території від Середиземного моря до Індії та на рівних конкурувала з грецькими полісами. Внутрішня політика ґрунтувалася на економічному розвитку, широкій автономії підкорених народів та релігійній свободі. Для демонстрації візьмемо чотири сатрапії: Арахосію, розташовану в південному Афганістані; Гандхар, що знаходилася на сході Афганістану; Саттагидію, яка охоплювала територію сучасного південно-західного Пакистану; та Бактрію, що займала центральний Афганістан. Для пуштунів, входження до Перської імперії зберегло економічні можливості. Займаючись сільським господарством і комерцією, племена за підтримкою перської влади розбудовували торговельні інфраструктури. Наприклад, Царська дорога, побудована Дарієм Першим, зробила пересування караванів та війська набагато ефективними, в той час як єдина монетна система під назвою “даріки” замінило архаїчну бартерну торгівлю на прогресивний грошовий обмін. Хоча перські царі підносили зороастризм як домінуючу релігію, в підкорених провінціях діяла релігійна толерантність, дозволяючи пуштунам практикувати усталені звичаї, адже основними доктринами зороастризму були мудрість та віротерпимість. Однак, в обмін на зазначені привілеї, управління на себе брали сатрапи, функція яких були збирання податків, призначення держслужбовців, контроль і мобілізація війська та здійснення регулятивного контролю над економічними процесами та зовнішньою торгівлею. Водночас, контроль за сатрапами здійснювались

“царськими інспекторами” та командуючими гарнізонами задля уникнення повстань та зловживання владою. Таким чином, місцеві племена мали можливість служити в ахеменідській армії та брати участь у державному управлінні, але змушені підкорятися централізованій владі [15].

Однак Перська імперія, попри економічну спроможність та ефективну внутрішню політику мала прогалини у військовій справі, дотримуючись примітивної тактики масової атаки. Розгромна поразка у греко-перських війнах сильно послабила геополітичні позиції Персії, що спричинило катастрофічні наслідки для імперії. Олександр Македонський, якому дісталось Македонське царство від покійного Філіпа Другого, продовжив справу свого батька по розширенню кордонів своєї імперії, і зосередивши інтерес на Персії, як ресурснозабезпеченої держави й стратегічного суперника грецького світу, він ініціював масштабну завойовницьку кампанію. Завдяки винятковим військовим здібностям, Олександр Македонський сформував високоефективну, добре озброєну та вмотивовану армію. Її основною тактичною перевагою була македонська фаланга, яка демонструвала значну перевагу перед дезорганізованою, погано укомплектованою та деморалізованою перською армією. Таким чином, була зруйнована колись могутня імперія, яка вселяла страх на весь античний світ, і недивлячись на опір з боку пуштунських племен, Пуштуністан був приєднаний до імперії Олександра Македонського. Основою внутрішньої політики Македонської держави було комбінування місцевої культури з принципами елліністичного державного управління. Наприклад, території керувались лояльними сатрапами, однак з метою жорстокого контролю, поруч із ними розміщувались македонські намісники та військовий гарнізон. У містах активно поширювалась грецька культура, мова, освіта, адміністрація, а концепція “злиття народів” мала на меті залучення корінного населення до спільного управління, військової інтеграції та змішаних шлюбів. Однак, асиміляційні

процеси виявились регіонально неоднорідними: у центральних містах воно проходило успішно, тоді як в гірських місцевостях, де проживали більшість пуштунів, спостерігався сильний опір македонському пануванню, спрямований на збереження культурної та релігійної ідентичності. [36].

Зрозуміло, що політика, зосереджена лише на військових амбіціях викликала невдоволення македонської знаті та спровокувала численні повстання, що призвело до занепаду Македонської імперії. При відсутності спадкоємця після смерті Олександра Великого, його колишні соратники розчленували імперію на декілька держав. Пуштуністан попав під протекторат найсильнішого постмакедонського формування, що носило назву Селевкідська імперія. Селевк Перший Нікатор, на відміну від нащадка, був видатним адміністратором та освіченим управлінцем, зосередивши увагу на розбудові підконтрольних територій. За його правління, було засновано понад 75 міст по всьому царству, ініційовано будівництво шахт та ферм, надано широку автономію провінціям по принципу самоуправління, орієнтуючись на приклад грецьких полісів, а також розроблено систему податків, за яким міста, племена, релігійні культи та каравани поповнювали казну золотом або іншими товарами, в залежності від економічної спроможності певної сатрапії. Проте через постійні війни з сусідами, нащадки Селевка не могли більше контролювати Схід, через що від царства Селевкідів розкололось на дві держави – Парфянське та Греко-Бактрійське царства, куди території Пуштуністану відійшли до останньої [54].

Згодом, Пуштуністан перебував під владою різних імперій, що зробило його відомим під історичними назвами «Перехрестя народів і цивілізацій» або «Сонячне сплетіння Євразії», що відображає історичну роль регіону як стратегічного центру, через який залишали свій вплив індійські царі, тюрські правителі, арабські еміри та монгольські вожді. Одні правителі використовували управлінські традиції попередників, змінюючи їх на свій

лад, тоді як інші привносили нові явище, сприяючи економічному та культурному розвитку. Водночас, в регіоні спостерігався процес релігійного синтезу, у якому взаємодіяли буддизм, еллінізм, зороастризм тощо. В історичному прикладі спостерігається панування буддиської культури за правління Кушанського царства або виникнення унікального вчення греко-буддизму, що поєднувало буддійську філософію та елементами грецької культури. Також з соціокультурних змін, в Пуштуністані мав місце процес формування етнічного різноманіття: окрім пуштунів, тут проживали таджики, хазарейці, узбеки, туркмени, кизилбаші та кілька десятків народностей, які згодом об'єднались у власні клани, що відрізнялись етнолінгвістичними та культурними особливостями. Ямпловська зазначає, що концентрація понад двадцяти етнічних спільнот у межах обмеженого пустельного простору сприяла формуванню структурних передумов для ескалації міжетнічної напруженості та конфліктів у перспективі [44, с. 103-104]. Значну увагу слід приділити підйому нової та революційною релігії того часу, що носила назву Іслам, що з перекладу означає “покірність”. Причини її виникнення пояснюється політичними та соціальними факторами, наведеними нижче:

1) спільний контраст з віруваннями племен – в доісламські часи, на землях Аравійського півострову проживали семетичні племена, що вели ідентичний з пуштунами племінний спосіб життя, займаючись торгівлею, ремісництвом, найманством та кочівництвом. При умовах розбіжностей в культурі та традицій, племена поклонялись різним богам, духам предків, священним місцям та численними зірками. Водночас, в Мецці утворився торговий та релігійний центр арабів. Якравим прикладом для підтвердження даної думки, варто виділити Каабу – споруду, де були зібрані священні зображення і культові предмети арабських племен. Пуштуни, як описувалось вище, мали схожі вірування та традиції, а основним регулятором норм, релігії та міжплеменних відносин вважається Пуштунвалі. Враховуючи проблему

язичництва, пророк Мухамед створив єдинну систему цінностей та свідоглядів, що допомогло йому ассимілювати племінні вірування [6; 13].

2) переваги над іншими релігіями – в Пуштуністані, в умовах панування різних імперій та утворення різноманітних общин, проповідувалось безліч релігій, проте жодна з них не вкорінювалась в спосіб життя пуштунських племен. Наприклад, еллінізм вважався чужим та незрозумілий для місцевого населення, до того ж греки, при правлінні дірахів, мали вищий статус. Зороастризм мав складну релігійну систему з обрядовістю та жрецтвом, однак не нав'язувався місцевому населенню. Буддизм робив акцент на медитації та відмові від матеріального світу, що не підходило войовничим та соціально-активним пуштунам, а християнство не набуло значного впливу в регіоні. З цього зрозуміло, що Іслам став альтернативою серед пуштунів, проголошуючи на простоті догмат, рівності перед Аллахом та спільній меті [6; 13].

3) геополітична нестабільність – на політичній арені Близького Сходу V століття н.е. існували два могутніх гегемона – Сасанідська та Візантійська імперії, що воювали між собою за владу та ресурси, тим самим спричинивши руйнування, смерть населення та хворобу. Наприклад, Ірано-візантійська війна (602—628 рр.), що тривала протягом 26 років, спричинила суттєве економічне спустошення обох імперій. Також варто згадати чуму Юстиніана, що знищувала населення в масових масштабах по всій Візантії. Крім того, в арабській спільноті виникла соціальна та політична кризи, що супроводжувалась відсутністю єдинної держави, міжусобними племінними війнами та занепадом караванної торгівлі через зміщення торгівельних шляхів до Ірану. Також, існувала проблема фінансової нерівності, в якій меккська знать насолоджувалась матеріальними благами, тоді як кочівники боролись за виживання. Очевидно, що наявність цих факторів сприяли розповсюдженню Ісламу на Близький Схід [6; 13].

4) Коран, як засіб впорядкувати суспільство – усвідомлюючи наслідки геополітичної кризи на Близькому Сході, Мухамед визначив собі основну мету – створити стійку систему, яка забезпечить стабільність і справедливість для арабів. Задля виконання поставленої задачі, він створив релігію на манер арабської культури, надихаючись концепціями іудаїзму, зороастризму та християнства, звідки були запозичені релігійні тези та усталені правила. Наприклад, згідно з Ісламом, Мухаммед отримав одкровення від архангела Джабраїла, відомому в християнстві як Гавриїл, а також визнавалися такі пророки як Ной, Мойсей, Авраам, Соломон та Ісус, вчення яких було спотворено з часом і відхилилося від істинної віри [6]. Доречно згадати існування дуалізму добра і зла, а також поняття загробної винагороди наслідок слідуванням догмам та вірній службі Аллаху. Таким чином, на основі релігійного канону був створений Коран – священна книга, що регулювала духовну, правову, морально-етичну та соціальні аспекти арабського суспільства. Основним принципом є концепція таухід, що виражається у вірі в єдиного Бога, Аллаха, а також на визнанні пророка Мухаммеда останнім Божим посланцем. Релігійні обов'язки розподілені за п'ятьма стовпами, куди входять молитва, милостиня, піст у Рамадан, паломництво до Мекки та свідчення віри. Здійсненням контролю за дотриманням божественних заповідей та заборон, описаних в Корані, забезпечується уммою – політичною мусульманська громада [13]. Починаючи з приходу Праведного халіфату, іслам швидко поширився в Пуштуністані, ставши основою суспільного порядку та гарантом юридичних, соціальних та моральних норм, які відповідали племінному способу життя. Крім того, правила шаріату доповнили традиційний кодекс пуштунвалі, узаконивши норми справедливості, гостинності та честі [6].

Розглянувши формування геополітичних та економічних аспектів поневоленого Пуштуністану, перейдемо до процесу появи першої афганської

держави. У XVIII столітті, гірський регіон був розділений між двома імперіями – Сефевідською та Могольською. Західна частина належала Сефевідському Ірану, панувала в Центральній Азії та в Персидському заливі з 1501 до 1736-рр. Завдяки модернізованій зброї європейського типу та регулярній армії, вона могла конкурувати з Османською імперією, узбецькими ханствами та Грузією. За часів правління Аббаса I Великого, Сефевідська імперія досягла розквіту, що проявлялась в піднесенні ремесла, архітектури та літератури, в той час використовуючи контроль над пуштунськими транзитними шляхами, Сефевіди поширювали вплив перської культури за межами своєї імперії. Втім, під час правління Сулатана-Хусейна імперія поступово слабшала: почалось розорення сільськогосподарських земель та ремісничих гільдій з боку феодалів, що викликало падіння економіки та заворушення серед громадян; зростав сепаратизм підкорених ханів та правителів, призводячи до розчленування імперії зсередини; в Грузії, Арменії, Пуштуністані, Дагестані та Азейрбаджані піднімались чисельні повстання. Ускладнило ситуацію успішне захоплення пуштунським племенем гільзаїв Кандагару у 1709 р., а також міст Керман та Ісфахан у 1722 р., що призвело приходу до іранського трону Хотацької династії, правління яких супроводжувалось постійними війнами та міжусобицями. Позбутися загарбницької присутності в Ірані вдалося воєначальнику огузького походження з племені афшарів — Надеру Шаху. Спочатку, він здійснив об'єднання Персії, після чого ліквідував бунтівну знать й проголосив себе шахом у 1736 р., остаточно усунувши останнього представника Сефевідської династії [55]. Після зазначених подій були проведені серії успішних військових компаній, серед яких були війни з Османською імперією, підкорення Середньої Азії та здійснення Індійського походу. Внутрішня політика ґрунтувалась на військових здобутках, зниженні податкового тиску, централізації влади, призначенні лояльних намісників та релігійній політиці,

спрямованій на об'єднання шиїтів та сунітів. За свої здобутки, у світовій історії Надер Шах здобув репутацію, подібну до репутації Наполеона Бонапарта або Олександра Македонського. Методи військової міцї та жорстокого правління ефективні під час війни, але не для адміністративного управління. Безперервні війни виснажили економіку, а жорстоке правління шаха та репресії викликали численні повстання серед курдів, афганців та узбеків. Підозрілість та параноя Надер Шаха призвели до масових страт наближених осіб і командирів, що послабило його владу. Наслідком правління Надер Шаха стало його вбивство змовниками та розпад Севевідського Ірану у 1747 р. [55].

Східна частина Пуштуністану перебувала під політичним та адміністративним управлінням індо-перської імперії Великих Моголів. Піднесення цієї імперії задокументовано всередині 16 століття, коли її засновник Захір-у-Дін Бабур, використовуючи мобільну кавалерію та вогнепальну зброю, провів успішну завойовницьку кампанію в Індії. Провівши військові, економічні й адміністративні реформи та узаконивши всі релігії, Бабур створив могутню та економічно розвинену державу, що проіснувала з XVI до XVIII століття. Однак, як у прикладі з вищезгаданою Севевідською імперією, існували недоліки в державному управлінні, наближаючи її занепад. Так, після смерті останнього видатного падишаха Ауранзгеба у 1707 р., посилювались внутрішні міжусобиці між членами династії, а його наступники зазвичай не володіли характером, через що піддавались впливу воєначальників, придворних та аристократії. Одночасно, губернатори, через відсутність авторитету в особі падишаха, почали діяти незалежно. Набіги марахтів, а також персів під командуванням Надір-Шаха призвели до росту сепаратизму та руйнації економіки. Останні дні Імперії Великих Моголів були позначені повною політичною залежністю від нового політичного гравця –

Британської Ост-Індійської компанії та внутрішньою нестабільністю, що призвело до її подальшої ліквідації у 1858 р. [52].

1.2. Аналіз передумов військових конфліктів в Афганістані

Падіння імперії Надер-Шаха та послаблення Великих Моголів створило вакуум влади, яким скористались афганські воєначальники. Зібраною нарадою новим правителем Пуштуністану був обраний молодий, але енергійний полководець Ахмад-шах Абдалі. За допомогою скарбів, отриманих з казни покійного Надер-Шаха та війська, що було під його командуванням, він розпочав встановлення влади в Пуштуністані. Передусім, його завданням було об'єднання племен та феодалів двома методами – через силу та дипломатію. Перший спосіб використовувався для підкорення незгодних за допомогою організованої армії, ядром якої була кінна гвардія гулямів, тоді як другий засіб застосовувався для підкupu ханів і вождів золотом та їх призначенням на високі пости. Завдяки походженню з пуштунського племені абдалі, йому було легше орієнтуватись в знаннях племінного управління, чим він і приборкав своїх земляків. Релігійна консолідація навколо ісламу допомогла йому підкріплювати лояльність серед мусульманської спільноти. Початком існування першої афганської держави під назвою Дурранійської імперії стала коронація Ахмад-шаха Дуррані у 1747 р. в Кандагарі [50].

Внутрішній курс новоутвореної держави був спрямований на поєднання адміністративного управління Сефевідської імперії з племінною феодальною системою, згідно з якою державне управління здійснювалось шахом та племінними вождями в обмін на військову повинність з боку останніх. Доцільно визначити вплив багатонаціональності на адміністративний розподіл. Так, управлінцями призначались шиїтські кизилбаші та хазарейці, а його армія, окрім пуштунів, набиралася з тюрських і балухських етносів. Використовавши хаос, що відбувався поза Дурранійською імперією, Ахмад-

шах здійснював численні військові походи для завоювання нових територій та пограбування. Це було йому на руку, бо надаючи можливість войовничим племенам знищувати ворога спільними зусиллями, шах здобував репутацію “вождя вождів” та багатства для країни. Під його командуванням були захоплені східний Іран, західна Індія та частина узбецьких земель. Також, під афганцями знаходились провінції Хорасан, Пенджаб та Кашмір. Через нездатність Моголів захистити свої землі, колись домінуюча імперія привернула увагу Ахмада, який тричі вторгався на ці території, успішно грабуючи її. У 1757 р. з метою захисту східних кордонів, була захоплена столиця Великих Моголів – Делі, де полководець призначив свого сина Тимура намісником. Втім, в останні роки свого правління він зіткнувся з сикхами – етнорелігійною групою, мета яких була боротьба за батьківщину на основі соціальної рівності, справедливості та вірі в єдиного Бога. У початковий період 1770 р. стан здоров’я Ахмата-шах Дуррані погіршився через діабет та язву на носу, що призвело до його загибелі. Після його смерті у 1773 р., Дурранійська імперія під управлінням сина Тимура-шах Дуррані ще зберігала подоби стабільності, попри суперечки між племінними вождями та знаттю. Втім, його наступник, Земан-шах Дуррані, не зміг підтримувати стабільність всередині імперії, що призвело до ліквідації Дурранійської імперії та утворення Емірату Афганістан, який насправді був феодальною державою з наявними динатисчними міжусобицями. Внутрішній розкол, облога Гератат (1837-1838 рр.) перськими військами за вказівкою російських дипломатів, а також захоплення Пешавара сикхами у 1832 р. створили передумови для посилення впливу Британської та Російської імперій у регіоні [50].

Перейдемо до епоха колоніалізму, як періоду всесвітньої історії, що відіграв вирішальну роль у розвитку європейських держав й водночас став однією з причин відкриття Центральної Азії та Афганістану в цілому. В період Відродження та Нового Часу, відомі мореплавці здійснювали відкриття

невідомих земель, багатих на ресурси, таємниці та здобутки стародавніх цивілізацій. Так, у 1600-х рр. з'явилися торгові компанії, відомі як Ост-Індійські, завданням яких була колонізація нових земель та побудова вигідних поселень для торгівлі, як головного інструменту колоніальної політики Нового часу. Варто згадати два терміни – таласократія та телутократія, які влучно охарактеризують Британську і Російську імперії, як головних суперників в рамках геополітичного протистояння, відомої як “Велика Гра”. Почнімо з таласократії – підтипу державного устрою, який базується на контролі над морями, торговими шляхами та флотом. Введення державами Європи подібної геополітики пояснюється: нестачею ресурсів, технологічною деградацією, зубожінням населення, неможливістю розширити території на рідному континенті та гонкою за геополітичний вплив [11]. До Епохи великих відкриттів, Англійське королівство було досить слабкою державою, що відставала від Іспанії, Франції та Голландії за військовими та економічними показниками. З приходом вищезгаданого періоду, приватні підприємці та мореплавці Британської Ост-Індійської компанії заснували перші поселення в Новому світі та Індії. Після об'єднання Британських островів в єдину імперію в 1707 р. та остаточного домінування на землях Північної Америки в результаті Семирічної війни (1756–1763 рр.), вплив британської корони посилювався. Дисципліновані збройні сили та майстерні дипломати зробили вагомий внесок у розширенні Британської імперії, тоді як Британська Ост-Індійська компанія будувала факторії на важливих торгових точках, збільшуючи прибуток державного бюджету Лондона. Таким чином, вже в XVII столітті, під владою корони знаходилися більшість територій Індії, Китаю, Африки, Північної Америки Близького Сходу. Осередок Британської Ост-Індійської компанії в Індії у 1600-х рр. нічого не міг надати Великим Моголам, проте, закріпившись у місцевих факторіях та прийнявши активну участь в політичному житті місцевих правителів, британці поступово міцнішали.

Переломним етапом в історії індійського субконтиненту стала подія 20 червня 1756 р., відома як «Калькуттська чорна яма», під час якої жорстоке поводження з британськими полоненими у тюремній камері спричинило низку військових конфліктів, у ході яких Британська Ост-Індійська компанія здобула перемогу. До цього варто додати послаблення Великих Моголів, що дало можливість іноземцям закріпити свою владу в регіоні. Після військових успіхів під час конфліктів з махартами, сикахами та повсталими сипаями у травні 1857 р., субконтинент перейшов під управління королеви Єлизавети I [4].

Далі, зупинімось на теллукратії – типу цивілізації, основними якостями якої є контроль над суходолом. Фіксуються схожі характеристики з таласократією, однак до цього пункту додаються войовничість та наявність великих територій навколо себе. Слід зазначити, що на практиці всі ці якості притаманні далеко не в кожному випадку [11]. Наприклад, в імперіях, створеними тюрськими та монгольськими завойовниками не було стійкого централізованого управління, у той час як Російська імперія, особливо за правління Петра Першого, мала жорсткий централізований апарат, що підкріплювався на ідеології самодержавства та християнства. Маючи багаті ресурси на Сибірі та найбільшу сухопутну армію, Росія була спроможна як контролювати віддалені регіони, так і приймати участь у вирішальних питаннях європейського політикуму. Напочатку XIX століття, Російська імперія володіла найбільшою територією серед усіх європейських держав, охоплюючи під своєю протекцією Сибір та значну частину Східної Європи. Втім, на шляху до остаточного геополітичного домінування залишався вагомий стримувальний фактор — обмежений доступ до світових океанів. З метою вирішення даного питання, російські імператори взяли орієнтир на Кавказ, Центральну Азію та Близький Схід. Згідно з теоріями, передумова до “Великої Гри” прослідковується у 1801 р., внаслідок рішення Павла I

підтримати ідею Наполеона Бонапарта щодо спільного походу проти Британської Індії. Дізнавшись про формування антибританського союзу, британська корона надала інструкції дипломату Чарльзу Вітвурту, відповідно до яких він у змові з однодумцями мав здійснити замах на вбивство російського імператора. Ця стратегія виявилась ефективною, оскільки наступник Павла I, Олександр I, ухвалив рішення про повернення 22 тисячного козацького контингенту на батьківщину. Щодо реального розвитку подій, занепокоєння Великої Британії виявилось небезпідставною, оскільки в 1836 р. до Кабула прибув російський посланець Ян Вікторович Віткевич. Завдання, яке йому надав російський дипломат в Персії Іван Симонич, акцентувалось на домовленості з тодішнім афганським правителем Дост-Мухаммедом про торгівлю, фінансову підтримку та військову допомогу, в об'єднанні Афганістану та поверненні Пешевару. В обмін на запропоновані привілеї, емір був зобов'язаний підтримати Санкт-Петербург в розширенні свого впливу. Паралельно, від імені Британської Ост-Індійської компанії був відправлений дипломат, розвідник та офіцер Олександр Бернс для укладання договору щодо торгових домовленостей, організацію спільних військових операцій проти Персії та Росії, а також забезпечення лояльності з боку британської корони. Спочатку Дост-Мухаммед вирішив підтримати Лондон з причин близькості до британської корони та її сильного впливу. Генерал-губернатор Індії Джордж Іден був націлений на налагодження теплих відносин з сикхами, тому тиснув на афганського еміра щодо претензії на Пешевар. Дізнавшись про місію Віткевича, він наголосив про жахливість наслідків у випадку співробітництва з Росією в майбутньому. Безумовно, що Дост-Мухаммед, сприйнявши ці умови як приниження, вигнав британського посла з країни, тим самим змінив позицію на користь Санкт-Петербургу. Аналогічно із ситуацією Бернса, місія Віткевича не зазнала успіху через її згортання російським імператором Миколою Першим, який не бажав подальших загострень з Великою Британією, всіляко

відхрещуючись від діяльності Яна Віткевича та Івана Симонича. Дост-Мухаммед, залишившись без союзника, став жертвою свого брата Шуджа-Шаха, який у липні 1839 р., за допомогою британського корпусу під керівництвом Олександра Бернса розпочав похід на Кабул, поклавши початок Першої англо-афганської війни, що тривала з 1839 по 1842 р. Внаслідок наступальних дій, в серпні 1839 р. були захоплені усі великі міста, Дост-Мухаммед схоплений та ув'язнений в Індії, а Шуджа-Шах Дуррані став новим правителем під протекцією Британії. Паралельно, похід Василя Олексійовича Перовського проти Хівінського ханства, що тривав з 1839 по 1840 р. закінчився невдачею, поклавши початку тимчасовому домінуванню Британської імперії в Середній Азії [49].

В окуповуваному Пуштуністані британський корпус, незважаючи на очевидний стратегічний сенс не перебувати в регіоні, не мав наміру залишати територію. Замість цього, британці влаштовували світське життя, що характеризувалось зведенням садів й будинків, оселенням сімей, розважальними заходами, вживанням алкогольних напоїв, співмешканням з місцевими жінками тощо. Водночас, британська адміністрація активно втручалась у внутрішні справи Афганістану, тоді як проти супротивників британського панування застосовувались репресивні заходи. Усі ці чинники зрощували гнів в консервативних та релігійно орієнтованих верствах корінного населення. Усвідомивши, яке безладдя привнесли в його державу новообрані союзники, Шуджа-шах звернувся до британського керівництва з проханням залишити країну, однак британська адміністрація проігнорувала ці заклики. І не дивно, що численні хвилювання переросли в повноцінне повстання восени 1841 р. Силам британського корпусу довелось зіткнутись з розлюченим натовпом на вулиці міст. Під час заколотів були вбиті британські дипломати та сходознавці, серед яких був Олександр Бернс та Шуджа-шах. В гірській місцевості, племена влаштовували напади із засідок та блокували

поставки з Британської Індії. У 1842 р., британські сили спробували відступити з Кабула, проте цей процес став катастрофічним, оскільки місцеве населення вирізало як відступаючих солдат, так і мирних громадян. Війна закінчилася відновленням влади Дост-Мухаммеда, а для Британії стала серйозною військовою та політичною поразкою [49].

Під час другого правління (1848-1863 рр.) Дост-Мухамед сконцентрувався на приєднання територій до сучасного Афганістану: у 1855 р., він захопив Кандагар, у 1858-1860-х рр. опанував східний Сейстан і землі на лівобережжі Аму-Дар'ї, а в 1863 р. оволодів Гератом. У внутрішній політиці емір зосередився на налагодженні внутрішньої стабільності в країні, вирішивши питання пуштунських племен за допомогою сили або домовленостей. Династичні шлюби, які використовував Дост-Мухаммедом з метою консолідації влади, виступали суперечливим політичним інструментом: з одного боку, вони сприяли зміцненню родинних зв'язків між кланами, проте за відсутності сильного контролю стали причиною кровної ворожнечі. Разом з тим, була завершена військова реформа, згідно з якою було створено п'ять регулярних полків та призначено армійським інструктором полоненого генерала Кемпбелла. У зовнішній політиці, афганський емір брав участь у конфлікті з сусідами на півночі, приєднавши Балхський, Акцинське і Кундузьке ханства і створивши на цих територіях Афганський Туркестан у 1850-ті рр. Одночасно, було налагоджене співробітництво з Британською імперією, шляхом укладання у 1855 р. Другого Пешеварського договору, що зобов'язав Кабул встановити союз з Лондоном проти Персії та Російської імперії. Проте, Дост-Мухаммед намагався послабити британські колонії зсередини, підтримавши сикхів у Другій англо-сикхській війні (1848-1849 рр.) та надавши допомогу сипаям під час Індійського народного повстання (1857-1859 рр.) [49].

Нарешті, перейдемо до поновлення Великої Гри, що охоплює період з 1860 по 1907 р. Провідні європейські держави, усвідомлюючи зростаючу загрозу з боку Російської імперії, зміцнювали свої позиції шляхом укладення дипломатичних альянсів, що вплинуло на геополітичну обстановку на карті світу. В контексті наведеного, необхідно зупинитись на збройному конфлікті 1853-1856 рр, який в історіографії отримав назву Кримська війна. Російська імперія, спостерігаючи за послабленням Османської імперії, намагалась захопити протоки Босфор та Дарданелла, що використовувались турками як торговий шлях до Атлантичного океану. Проти Санкт-Петербургу виступили Британська, Французька, Османська імперії й Сардинське королівство. Наслідками війни стало підписання Паризького мирного договору, який обмежував військову могутність Чорноморського флоту Російської імперії, а також послабив її вплив на Османську імперію [22]. Олександр II, посівши імперський трон, швидко усвідомив жалюгідний стан своєї держави на міжнародній арені. Він доручив канцлеру Горчакову підготувати аргументи для повторної експансії на Схід, згідно з якими Росія мала право проводити свої операції з метою поширення європейських культурних та соціальних норм серед народів, які вважаються відсталими, а також для захисту традиційних торговельних шляхів. Все уже сказане означає про серйозні наміри Санкт-Петербургу щодо Близького Сходу та Середньої Азії. В період з 1865 по 1876 р. були завойовані території Хівінського, Кокандського та Бухарських держав, що прибрато перешкоди для Російської імператорської армії в можливій військовій інтервенції вглиб Афганістану.

Паралельно зі зазначеними подіями, престол в Кабулі зайняв Шир Алі Хан, що продовжив справу своїх предків, намагаючись централізувати владу та створити адміністративний апарат на зразок провідних держав. Попри його зусилля, держава залишалась на феодальному рівні: місцеві губернатори воліли діяти самостійно, бандитизм набирал широкіх обертів, зрушення в

економічному та адміністративному розвитку не спостерігалось. У зовнішній політиці, емір був лояльним до Англії, але дізнавшись про успіхи Росії під час війни з Османською імперією 1877-1878 рр., почав схилитися до боку Санкт-Петербургу. Прикладом плідного співробітництва з Росією стала місія російського воєначальника Миколи Столєтова, який, апелюючи до експансійних прагнень еміра щодо розширення території емірату, здобув його прихильність. Водночас, для залякування Лондона, російською армією було здійснено військову демонстрацію на афганському кордоні. Аналогічно до Кримської війни, європейські країни заважали Росії розширювати свій вплив, але цього разу був застосований загальний дипломатичний тиск. Таким чином, на Берлінському конгресі, скликаному Отто фон Бісмарком, Горчаков підписав трактат, чим і було анульовано всі військові успіхи та спростовано причини експансії на Близький Схід. Внаслідок, російський корпус Столєтова був відізваний. Шир Алі Хан відмовившись прийняти британського генерала Невіл Френсіс Чемберлена як емісара, спровокував Другу англо-афганську війну, що тривала з 1878 по 1880 р. Подібно до першого конфлікту, британський корпус знищив регулярну афганську армію, захопив Афганістан та підписав Гандамацьку угоду, відповідно до якої афганський уряд зобов'язаний був передати Великій Британії контроль над зовнішньою політикою, а також зобов'язувався виплачувати субсидії та регулювати торгівельні відносини на користь британської корони. При цьому, британським військовим довелося зіштовхнутися зі старими проблемами у вигляді партизанської війни з боку племен і повстаннями корінного населення. Очевидно, що в нестабільному регіоні британці зазнали величезних втрат, і їм знову довелося залишити країну. Призначивши Абдуррахмана новим еміром, Велика Британія змінила пункти Гандамацької угоди, яка закріплювала її вплив в Афганістані без безпосереднього втручання у внутрішні справи держави. Відповідно до зміненої домовленості, Кабул отримав можливість проводити обмежену

зовнішню політику, водночас залишаючись буферною зоною між Британською та Російською імперіями. Остаточна демаркація кордонів сучасного Афганістану завершилась у 1893 -1895 рр., за результатами домовленості з Росією та Великою Британією за “Лінією Дюррана”. У 1907 р. була укладена Англо-російська угода, згідно з якої північна частина Центральної Азії відходила Росії, тоді як південна частина належала Британії.

1.3. Політичні, соціальні, релігійні актори в контексті Афганської війни (1979-1989 рр.)

Початок ХХ століття ознаменувався в Афганістані різкими соціально-політичними змінами. На тлі антимонархічних революцій, що відбувалися в сусідніх державах, виник націоналістичний рух, що отримав назву «Молодоафганці». Своєю метою вони ставили знищення феодального устрою, проведення реформістських реформ на зразок цивілізованих країн та досягнення повної незалежності від Великої Британії. Тодішній емір, а згодом і перший король Афганістану, Аманулла-Хан, симпатизував ідеям цього руху. Зібрана ним команда на чолі з письменником, поетом та головним ідеологом “молодоафганців” Махмудом Тарзи впровадила реформи, які зачіпили політичні та соціально-економічні аспекти. Таким чином, було скасовано рабство, відправлено більшу частину офіцерів у відставку, скасовано обов’язкове носіння паранджі для жінок, відкрито ліцеї, школи і лікарні, а також запроваджено “європейський” стиль життя серед місцевого населення. У зовнішній політиці урядом був узятий курс на політику антиізоляціонізму, встановлення дипломатичних відносин з десятками країн, зокрема з СРСР в рамках договору про взаємовигідну торгівлю та військову допомогу. Зрозуміло, що Велика Британія не стала спостерігати за настільки швидким розвитком і самостійністю свого сателіта і вжила дві спроби повалити режим Амманулі-Хана. Третя англо-афганська війна 1919 р. не увінчалася особливим

успіхом, а навпаки, британцям довелося визнати повну незалежність Афганістану за Равалпіндською угодою. Однак, Лондону вдалося повалити режим Амманулі-Хана за допомогою незадоволених прогресивною політикою короля племен та духовенства, поставивши на трон вигідного собі Мухаммеда Надір-Шаха [17].

Після вбивства Надір-Шаха влітку 1933 р. в елітній школі в Амані, трон Кабула успадкував його син Мохаммед Захір-Шах, який започаткував 40 річну епоху розквіту. Однією з причин стабільного розвитку в регіоні заведено вважати сприятливий політичний клімат на Близькому Сході під час Другої світової війни. Потрібно додати, що Кабул зберігав нейтралітет, орієнтуючись на внутрішні справи. Внутрішня політика Королівства Афганістан ґрунтувалася на плавній демократизації монархічної форми правління, подібно до Великої Британії. Відбулася модернізація конституції, за якою обов'язковими були проведення парламентських виборів, розширення прав громадян та жінок. Разом з тим, здійснювалось будівництво численних університетів та закладів освіти. Характерно, що повстання пуштунських племен були регулярним явищем для Афганістану, проте королю вдавалось утримувати мир. Використовуючи підхід, подібний до британської практики інтеграції шотландців та ірландців у державне управління, Захір-Шах призначав на керівні посади представників різних етнічних груп і племен, сприяючи зниженню міжетнічної напруженості. Попри те, що урядова політика ділила релігію від світського життя, мулли майже не виражали невдоволення, незалежні медресе були замінені урядовими, а незгодні з цією політикою зазнавали репресій. Паралельно з цим відбулося культурне піднесення, що супроводжувалося відкриттям кінотеатрів, де в прокаті йшли зарубіжні фільми, а також розвитком музичної індустрії. У цьому контексті примітними є подорожі молодого покоління з Європи до Індії за маршрутом, що дістав назву «Дорога Хіпі» і став символом культурного обміну та порядку

в регіоні. Зовнішній курс акцентувався на нейтралітеті в часи Холодної війни та відкритості для світової дипломатії та іноземних інвестицій, особливо з боку СРСР та Сполучених Штатів Америки [17].

Наступним етапом нашого ретроспективного аналізу є державний переворот 1973 р. та його причинно-наслідкові зв'язки. Як зазначалось вище, в уряді Королівства Афганістан посідала низка політичних партій, що притримувались ідеології різного спрямування. Яскравими прикладами є Народно-демократична партія Афганістану, “Молодоафганці”, “Націонал-Револьюційна партія Афганістану” та “Мусульманська молодь”, які зіграють ключову роль в подальшій історії держави. Прем'єр-міністр Моххамед Дауд тривалий час був впливовою фігурою в афганській політиці, що дозволило йому просувати ідею “Великого Пуштуністану” – захоплення територій північно-західного Пакистану з пуштунським населенням та оскарження Лінії Дюрана. Проте в її реалізації була одна проблема, що полягала у підтримці Пакистану Сполученими Штатами Америки. З цього очевидно, що афганська влада почала дипломатичне зближення з Радянським Союзом, якому було вигідне розгорання конфлікту між двома державами. Королівська еліта, незадоволена діяльністю Мохаммеда-Дауда, усунула його з посади прем'єр-міністра, продовжуючи слідувати курсу нейтралітету. Зрозуміло, що політика короля та збереження феодальної системи викликали невдоволення в суспільстві. Активна діяльність Народно-демократичної партії Афганістану, яка дотримувалася комуністичних ідей, та Націонал-революційної партії Афганістану, заснованої колишнім прем'єр-міністром, сприяла внутрішній дестабілізації, що призвело до державного перевороту 1973 р. [3].

За п'ятирічний термін президентства Мохаммеда Дауда спостерігається авторитарне спрямування держави: були заборонені політичні партії, Великий суд і парламент розпущені, встановлена однопартійна система і проголошена Республіка Афганістан. Ідеологічним підґрунтям стала концепція «народної та

національної революції», яка поєднувала традиційні елементи: афганський націоналізм, іслам, патерналізм, антиколоніалізм та антикомунізм із певними запозиченнями соціалістичних економічних практик. Наприклад, приватні компанії були націоналізовані, а володіння землею обмежувалося в розмірах 20 гектарів. Перший президент, спостерігаючи за чисельною перевагою США в Холодній війні, дистанціювався від Москви на користь Вашингтона, навіть планував налагодити діалог з Пакистаном з подальшим вирішення питання “Лінії Дюрана” мирним шляхом. Після вбивства члена Народно-демократичної партії Афганістану, його колишні союзники, усвідомлюючи тяжкі наслідки подальшої бездіяльності, організували революцію, в результаті якої уряд Дауда було повалено і проголошено Демократичну Республіку Афганістан. Народно-демократична партія Афганістану, впроваджувала соціалістичну модель правління, яка супроводжувалась масовими репресіями, невдалим реформами та антирелігійною політикою, що викликало суспільний спротив населення Афганістану і поширення ісламського радикального фундаменталізму. Радянське керівництво після введення військ 1979 р. не лише спровокувало різке зростання ісламського радикалізму в особі моджахедів, але й погіршило стосунки з країнами ісламського світу та більшістю європейських країн у дипломатичному плані [3].

В наступних тезах пропонується охарактеризувати моджахедів, як головних суперників радянського режиму та окреслити організаційну та ідеологічну складову афганського руху опору, що проводив дипломатичну і духовну діяльність під час бойових дій. Головною ідеологічною складовою афганської опозиції вважається партія “Мусульманська молодь”, сформована у 1960-х рр., до складу якої входили переважно студенти Кабульського університету та провідні релігійні і політичні діячі. Внаслідок її розколу у 1975 р. сформувались дві політичні сили різного світогляду – пуштунське об’єднання “Ісламська партія Афганістану” на чолі з військовим діячем та

прихильником фундаменталістського бачення ісламу Гульбеддіном Хекматіаром та політична партія етнічних меншин “Ісламське товариство Афганістану” під керівництвом таджика, богослова та помірного мусульманина Бургануддіна Рабанні. Окрім того, в Пакистані та Ірані виникли десятки ісламських партій і організацій з “традиційними” або “фундаменталістськими напрямками”. Різниця між ними відчувалась як у питаннях розбудови ісламської держави, так і слідуванням догмам ісламу. Наприклад, “фундаменталісти” дотримувались бачення Афганістану як теократичної держави з ліквідацією племінних традицій, такими як Лоя Джирга, тоді як “традиціоналісти” висували помірковані політичні процеси, виступаючи за відокремлення держави від релігії та вирішення важливих питань загальноафганським зборами [18, с. 362-364]. Військовим крилом афганської опозиції стали моджахеди – регулярні військові групи, що характеризувались власною організаційною структурою, діяли на певній території, сповідували різні конфесії, причісливались до конкретної партії тощо. З метою забезпечення ефективного партизанського спротиву, в гірських місцевостях виникла розгалужена інфраструктура, яка складалась з “базових районів”, “ісламських комітетів”, “баз” та “опорних пунктів”. “Базові райони” представляли собою великі та добре укріплені об’єкти, що вміщали собою навчальні центри, шпиталі, склади ремонтні майстерні та укриття. “Бази” - це невеличкі за площею об’єкти, функцією яких було розміщення збройної групи конкретної партії або тимчасового зберігання зброї. “Ісламські факультети” створювались як прикордонні місця між повстанцями в ДРА та партіями закордоном, де обговорювались важливі питання щодо фінансування, військових операцій та проводилась пропандистська робота. Основною задачею опорних пунктів, розташованих на кордоні з Пакистаном та Іраном, було забезпечення надійного транзиту постачання зброї, боєприпасів та гуманітарної допомоги моджахедам. За військовою структурою, збройні

угруповування поділялись за чисельністю та складністю виконання військових операцій. Почнімо з найменшої одиниці – бойової групи чисельністю 10–20-ти осіб, до складу якої входив командир, трьох-чотирьох розвідників, двох–трьох ланок піхотинців, один–два мінометних розрахунки, один–два розрахунки великокаліберного кулемету ДШК, два–три розрахунки ручних протитанкових гранатометів та група мінування. Ці одиниці змінювали свої позиції не більше трьох днів для збереження мобільності та об'єднувалися у загони чисельністю 50–150 осіб, які, у свою чергу, входили до складу більших формувань – «банд» (300–400 бійців) або «фронтів», що діяли на рівні окремих провінцій або навіть координували діяльність як центральні фронти. При цьому, конкретні загони виконували спеціалізовані завдання, зокрема оперативну розвідку для збору даних про позиції та пересування супротивника, організацію засідок і рейдових атак, а також проведення диверсійних операцій, спрямованих на порушення логістичних ланцюгів і знищення тилових об'єктів, що дозволяло швидко адаптувати тактику до змін у бойовій обстановці та ефективно координувати дії в складі більших військових формувань [18, с. 364-371].

Охарактеризувавши особливості діяльності афганського опору у протистоянні з прорадянським режимом НДПА, варто проаналізувати регіональних акторів війни в Афганістані (1979-1989 рр.). Пакистан – це країна, яка здобула незалежність від Великої Британії у 1947 р. та ділила історичний Пуштуністан з Афганістаном, дотримуючись «Лінії Дюрана». На період з 1970-1980-х рр., Ісламбад підтримував дружні зв'язки з США, Саудівською Аравією та Китаєм та мав наміри розширити свій вплив в Індостані за допомогою своїх союзників, а політичний курс президента Зія-уль-Хака був направлений на зміцнення військової міцності через військові реформи та підтримку ісламістів. Зрозуміло, що такий союзник був вигідний Вашингтону як інструмент стримування Москви та посередник між афганськими повстанцями та ЦРУ. Особливо варто звернути увагу на Inter-

Services Intelligence - потужну та чисельну спецслужбу Пакистану, яка зіграла важливу роль як у забезпеченні безпеки всередині країни, так і в введенні операцій закордоном. В рамках війни в Афганістані (1979-1989 рр.), ISI прийняла участь в координації операції “Циклон”, створюючи транзитні шляхи поставки зброї через гірські місцевості, непримітні маршрути або сусідні країни. З метою ефективного контролю розподілення коштів та озброєння між угруповуванням, а також подальшого формування афганського порядку денного, спецслужба в Пешеварі створила одну з сильніших союзів моджахедів “Пешеварська сімка”, куди входили афганські партії суніського спрямування. Окрім матеріальної підтримки, Міжвідомча розвідка Пакистану сприяла військовій підготовці афганських бойовиків. Для цього до США відправлялись агенти на тренінги та курси, а згодом вони відправлялись на батьківщину, де в спеціальних таборах навчали моджахедів партизанській тактиці та диверсійній діяльності. Водночас, мобілізувались пуштунські племена та афганські біженці, що полегшувало рекрутинг новими членами. Таким чином, спецслужбі вдалось підготувати від 80 до 100 тисяч бойовиків [19; 23].

Поразка Радянського Союзу була вигідна Ірану, котрий мав свої політичні цілі щодо ісламського світу та Афганістану в цілому. Почнімо з того, що 8 січня 1978 р. в Ірані розпочалася Ісламська революція, у ході якої було повалено монархічний режим династії Пахлаві. В результаті до влади прийшли представники шіїтського духовенства, що дотримувалися радикальних ідеологічних поглядів. Для опису зовнішньої політики новоствореної Ісламської Республіки Іран, звернімося до слів духовного лідера та засновника нового уряду аятоли Хомейні: “Наша революція не обмежується Іраном. Вона є невідправною точкою великої революції ісламського світу”. Таким чином, у 1980-х рр. було створено Коаліційну раду Ісламської революції Афганістану, яка об'єднала шіїтські моджахедські угруповання для боротьби з радянськими

військами та афганським урядом. Організаційним кістяком ради стала організація “Шіїтська вісімка” – союз восьми шіїтських партій моджахедів, метою яких була не лише боротьба з радянськими військами та НДПА, а й була сприяння експорту “ісламської революції” та витіснення сунітського впливу. Її діяльність була спрямована на залучення, розподіл та контроль фінансових потоків, а також на координацію бойових дій шіїтських збройних формувань в Афганістані [41].

Саудівська Аравія, як один з головних союзників США в ісламському світі, приймала участь в афганському конфлікті, фінансуючи американську операцію “Циклон” та відправляючи “арабських афганців” до зони бойових дій через ісламські благодійні організації. Подібна діяльність Ель-Ріяду була мотивована не лише стримуванням ідеологічного впливу Москви, а й протистоянням іранському експорту «ісламської революції» в рамках так званої “Холодної Війни на Близькому Сході”. Окрім інвестицій у військову справу, саудити активно фінансували будівництво медресе в Пакистані та Афганістані, де навчалися майбутні бойовики, що згодом сформували основу радикальних угруповань. Водночас, Саудівська Аравія координувала свої дії з Пакистаном, через який здійснювалося постачання зброї та фінансів, а також активно співпрацювала з Вашингтоном, який розглядав її як головного союзника у регіоні [9; 19].

Китайська Народна Республіка, хоча не була офіційно залучена до війни, надавала приховану підтримку антирадянським силам через Пакистан. Причинами подібних дій Пекіна є погіршення радянсько-китайських відносин через розбіжності в питаннях геополітики та інтерпретацій марксистської ідеології. Ситуація загострилась у 1969 р., коли дві соціалістичні країни не змогли поділити Даманський півострів, що спричинило людські втрати з обох сторін [24]. Усвідомивши небезпеку з боку Москви та можливість підірвати радянський вплив у Центральній Азії, Комуністичною партією Китаю було

прийняте рішення допомагати афганській опозиції наряду з Єгиптом, Туреччиною, Пакистаном та Ізраїлем. Через пакистанську розвідку Китай стабільно постачав зброю моджахедам по Ваханському коридору. Окрім військової допомоги, Китай використовував свої дипломатичні зв'язки для підтримки міжнародного тиску на СРСР, працюючи через ООН та інші міжнародні організації. Попри те, що Пекін не був настільки активним, як США чи Саудівська Аравія, його вплив сприяв посиленню антирадянського руху в Афганістані [19].

Історико-політичний контекст Війни в Афганістані (1979-1989 рр.), дає змогу дійти висновку, що Афганістан предствалє собою унікальний геополітичний феномен, що виник в результаті взаємодії внутрішніх трансформацій та зовнішніх чинників. Історичний шлях Афганістану, який пов'язаний з транзитними шляхами, підкреслює його значення як ключового торговельного та культурного регіону. Період правління різних імперій спричинили інтеграцію етнічного складу, що створило соціально-політичну нестабільність в майбутньому та набуття військового досвіду у місцевого населення внаслідок внутрішньої боротьби за збереження власної ідентичності. Геополітичні протистояння між наддержавами в ХІХ та ХХ столітті перетворили Афганістан на пастку для зовнішніх інтервентів, призводячи до затяжних конфліктів. Таким чином, географічне розташування, войовничість афганців та невдалі спроби провідних сил встановити власні порядки остаточно закріпила образ Афганістану як “Кладовища імперій”.

РОЗДІЛ 2. ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНИЙ ВИМІР ВІЙНИ В АФГАНІСТАНІ (1979-1989)

2.1. Тактика та стратегія СРСР в Афганістані

Після закінчення Другої світової війни та ліквідації нацизму як головної загрози на політичній карті Європи, країни-переможці сформували два альянси - Західний блок, очолюваний США та блоком НАТО, та Східний блок з СРСР та Організацією Варшавського Договору на чолі. Оскільки обидві наддержави сприяли перетворенню Афганістану у державу політично нестабільну та радикально налаштовану, пропонується провести аналіз політичних та ідеологічних стратегій обох країн-інфлюенсерів. Пануючий в СРСР комунізм являв собою політичну та економічну систему, що ґрунтувалась на принципах колективної властності на засоби виробництва, централізованого планування економіки та декларованій соціальної рівності. Водночас, радянські керівники застосовували індустріалізацію, програму ліквідації безграмотності та

соціальну рівність з метою модернізації економіки СРСР. Зовнішня політика, сформована під час Холодної війни, орієнтувалась на експорт соціалізму в країни, що розвиваються, а також на підтримку прокомуністичних режимів, що мало як геополітичне, так і економічне значення. Ресурсна база країн-сателітів інтегрувалася в економічну складову країн соціалістичного табору, тоді як географічне розташування, особливо заокеанських країн, дозволяло радянським спецслужбам проводити розвідувальну місію та підривну діяльність. Таким чином, в період Холодної війни, під впливом СРСР знаходились країни, що входили до Організації Варшавського Договору, а також Корейська Народна Демократична республіка, Республіка Куба, Соціалістична Республіка В'єтнам та більшість країн Африки.

З описаного зрозуміло, що в контексті поширення свого впливу Москва звернула увагу на Афганістан, як на важливий регіон в Центральній Азії. Розташований між Азією, Близьким Сходом і сусідніми радянськими країнами, Афганістан відігравав функцію сухопутного коридору, що дало б змогу Радянському Союзу закріпитися в регіоні та поширити прокомуністичний порядок денний у сусідні країни. Очевидно підкреслити, що радянська політика щодо Кабула є логічним продовженням традиційної геополітичної стратегії її попередника Російської імперії, яка розглядала Афганістан як сухопутний шлях до виходу на території Індокитаю та Персидського заливу. Крім укладання радянсько-афганського договору про дружбу в 1921 р., Москва надавала військову допомогу королю Амманулу-Хану в боротьбі з заколотниками. Варто згадати допомогу СРСР в рамках спецоперації радянських військ проти басмачів - антирадянських загонів, що діяли на території Середньої Азії в 1920-1930 рр. Король Афганістану Захір-Шах, як згадувалось вище, проводив активну зовнішню політику, підтримуючи дружні стосунки з регіональними акторами та провідними державами. За його правління, Афганістан у 1947 р. став членом ООН, а також виступав за

деколонізацію і залучав у розвиток держави іноземні інвестиції, чим і скористалось радянське керівництво. З метою економічної асиміляції, Москва надала масштабну економічну та військову допомогу Афганістану в розмірах 2,5 млрд долларів, що дорівнює 50% видаткам до афганського бюджету. Передусім, СРСР допомагав в розбудові промисловості, громадської та критичної інфраструктури, логістичної системи. Водночас, Радянський Союз став ключовим партнером в галузі оборони, виділяючи афганській армії позику на 1 млрд долларів на надання авіації, техніки та озброєння. Крім того, афганські офіцери проходили кваліфікаційну підготовки у військових академіях СРСР, а до Афганістану приїжджали радянські інструктори та радники для модернізації військової інфраструктури [2].

Політика ЦК КПРС щодо Афганістану формувалась поступово. У 1950-х рр. Москва надала Кабулу пільгові кредити, а військові радники переозброїли армію Мохаммеда Дауда; паралельно через радянські вищі навчальні заклади пройшли тисячі афганських студентів, які повертались до країни з марксистсько-ленінським світоглядом. В період з 1963 по 1965 р., майбутній лідер НДПА Нур Мухаммед Таракі багато разів відвідував Москву, де, за свідченнями полковника КДБ Василя Мітрохіна, обмірковував із міжнародним відділом ЦК програму та фінансування майбутньої партії [18, с. 28]. Перший з'їзд, що відбувся у 1965 р. за участі 27 делегатів проголосив створення Народно-демократичної партії Афганістану, котра за новоствореним статутом, обіцяла 42-годинний робочий тиждень, безкоштовну медицину, розширення жіночих прав та надання соціальних благ. Одночасно із заснуванням партії, її прихильники розкололися на фракції: «Хальк» - вихідців сільського походження, що вимагали швидких соціалістичних перетворень та «Перчам» – міської інтелігенції, які виступали за поступову модернізацію із залученням інтелігенції, дрібної і середньої

буржуазії, а також провадженням парламентської форми правління [18, с. 29-31].

Що стосується перевороту Мухамеда Дауда 1973 р. року, “Хальк” і “Перчам” вітали повалення відсталого монархії та наголошували на «захист республіки від реакційних сил і підступів імперіалізму». Проте Мухаммед Дауд, усвідомивши непотрібність і небезпеку колишніх союзників, розпочав серії чисток проти них. Уповноважений посол в Афганістані Олександр Пузанов кілька років намагався вирішити конфлікти всередині партії, що вдалося лише 3 липня 1977 р. Подальші репресії проти лівих, економічна відсталість та посилення авторитарної політики Мухаммеда Дауда стали ключовими чинниками, які спонукали НДПА здійснити державний переворот. 27 квітня 1978 р. військові, що були лояльні до марксистів, за допомогою техніки й озброєння здійснили швидку операцію в Кабулі, захопивши президентський палац та інші ключові об'єкти. Під час штурму Мухаммед Дауд Хан і його родина були вбиті, а наступного дня проголошено Демократичну Республіку Афганістан. Москва, хоч і не планувала «Саурської революції», визнала новий уряд і збільшила військову допомогу Демократичній Республіці Афганістан з Таракі в ролі генерального секретаря [18, с. 33-36]. Радянське керівництво, хоча не передбачило подібний розвиток подій, сприяло ширшому співробітництву з новоствореною республікою. Наприклад, Міністр закордонних справ СРСР Андрій Громико давав різні прогнози щодо повалення режиму Дауда – від демократичної революції до військового перевороту. Тодішній голова КДБ Юрій Андропов зауважив про прогресивність та легітимність нового режиму і запропонував Леоніду Брежневу визнати його [18, с. 41]. Намагаючись реалізувати соціалістичну модель за радянським зразком, Народно-демократична партія Афганістану зіткнулася з внутрішнім протистоянням між “Хальк” і “Перчам”. Після перемоги “Хальк” у внутрішньопартійній боротьбі було ініційовано низку

реформ, які спричинили хаотичний розвиток політичних процесів та поглиблення соціальної нестабільності. Однією з вагомих реформ, проведених Центральним Комітетом, став Декрет №9 про земельну реформу, яку назвали «другою революцією» та мала на меті «ліквідувати феодалні і дофеодалні відносин» в селі. В процесі реалізації зазначених заходів, були конфісковані великі земельні ділянки та видано безземельним селянам по шість гектарів, запланувавши понад 800-та кооперативів, а державна програма житлобудування гарантувала двадцятирічні кредити. Однак, вищезгадані процеси йшли всупереч з інтересами племен та релігійного населення: родова знать сприйняла реформу як святотатство, селяни боялися брати «насилено відібрану» землю, а заборона ділити спадщину суперечила Корану. Паралельно, “хальківці” закрили медресе, ліквідували шаріатські суди, запровадили обов’язкові курси «наукового атеїзму» й оголосили антирелігійну кампанію. Крім того, спроба «пуштунізувати» державу — перевести діловодство на пушту й заповнити державні посади гільзаями — відштовхнула етнічні меншини [18, с. 51-57].

Завершальним етапом дестабілізації Демократичної Республіки Афганістан стало масштабне збройне повстання, що отримало назву “Гератський заколот 17 березня 1979 р.”. Розпочався заколот як протест місцевого населення, невдоволеного новими порядками та чисельними репресіями. Згодом, на бік повстанців перейшли частини афганської еліти та релігійні діячі, що означало перехід до збройного протистояння з радянським корпусом. В ході подальших подій, заколотники встановили контроль над містом, знищуючі комуністичні осередки та вбиваючи понад десятки радянських спеціалістів та їх родин. У відповідь, уряд Афганістану наказав жорстко придушити повстання. Урядові сили, за підтримки радянських військових радників, здійснили масштабне бомбардування міста, що призвело до значних руйнувань і загибелі тисячі мирних жителів. Незважаючи на

успішне придушення заколоту, Гератський заколот спровокував серію повстань у провінціях Багдіс, Гор, Логар, Бадахшан, Лагман, Панджшер, Парван, Фарьяб, Газні та Забуль, що згодом переросло у громадянську війну. Усвідомлюючи втрату контролю над ситуацією, прем'єр-міністр Хафізулла Амін разом зі своїми прибічниками виступив проти генерального секретаря Нур Мухаммеда Таракі, що призвело до загострення політичної кризи. У вересні 1979 р., за посередництва надзвичайного і повноважного посла в Афганістані Олександра Пузанова сторони погодилися на переговори щодо врегулювання конфлікту, однак зустріч завершилася збройним інцидентом, після якого Амін усунув Таракі від влади. Правління Хіфазулли Аміна супроводжувалось жорстокими чистками як серед членів партії, так і мирного населення, що змусило багатьох афганців емігрувати до Ірану та Пакистану. Паралельно, Амін робив спроби змінити режим, орієнтуючись на підтримку віруючих. Він не лише декларував розширення релігійних свобод, але й наголошував у своїх промовах на тому, що революція була проведена в ім'я Аллаха та Ісламу [18, с. 84-125].

Питання про військову інтервенцію в Афганістан обговорювалось під час “Гератського заколоту” 17-20 березня 1979 р. Спочатку, найбільшим прихильниками вторгнення був міністр оборони СРСР Дмитро Устінов, тоді як керманич КДБ СРСР Юрій Андропов, міністр закордонних справ Андрій Громико та Генеральний Секретар ЦК КПРС Леонід Брежнев вважали цю ідею безглуздою. Замість повноцінного вторгнення було вирішення надалі підтримувати режим Аміна, розширюючи військово-технічну допомогу та відправляючи військових радників та окремі підрозділи задля забезпечення охорони радянських громадян і перших осіб ДРА [18, с. 126-127.]. Проте Хіфазулла Амін, який відзначився кривавими репресіями, не зміг переконати пригноблених прорадянським режимом і підживлених ісламським фундаменталізмом афганців до співробітництва з урядом. Крім того, з'явилась

інформація про його дипломатичне зближення з США, Пакистаном і Китаєм, що змусило Кремль до застосування крайніх заходів. У листопаді 1979 р. заступник міністра внутрішніх справ СРСР Віктор Папутін, під час інспекції роботи радників в Кабулі, зазначив необхідність введення радянських військ в ДРА з причин дезертирства та падіння дисципліни в афганській армії, що створило недоліки перед збройною опозицією. Юрій Андропов в записці, переданій Леоніду Брежнєву 1 грудня стверджує необхідність вжити крайніх заходів щодо врегулюванню політичної ситуації. На його думку, втрата радянських позицій, здобутих завдяки “Саурській революції”, відповідала реальності. Водночас, було повідомлено, що КДБ зв’язалась з «групою афганських комуністів за кордоном» на чолі з Бабраком Кармалем і просила допомоги для усунення Хіфазули Аміна. Остаточне рішення щодо проведення операції усунення Аміна було ухвалене 12 грудня 1979 р. на засіданні Політбюро ЦК КПРС за підтримки Михайла Суслова, Андрія Кириленка, Віктора Гришина, Юрія Андропова, Андрія Громика, Дмитра Устінова, Костянтина Черненка та Леоніда Брежнєва. Спочатку планувалось усунути його за допомогою отруєння, однак операція зазнала невдачі. Паралельно, в період з 13 по 17 грудня 1979 р. розпочалась підготовка до операції, що підтверджується зосередженням радянських військ біля афганського кордону. 24 грудня розпочалось введення радянських військ в Афганістан, а 27 грудня спецпризначенці КДБ штурмом взяли палац Тадж-Бек, ліквідувавши Аміна і поставивши на його місце лояльного Бабрака Кармаля [18, с.127-149]. Нижче прописані детальні дії радянського керівництва щодо утримання Афганістану під своїм впливом:

1) Міжнародна стратегія - Політбюро ЦК КПРС, особливо Міністерство закордонних справ СРСР, усвідомило подальшу реакцію міжнародної політичної спільноти на військову інтервенцію своєї держави. На засіданні 27 грудня 1979 р. було визначено основну аргументацію пропандистського

супроводження як серед свого населення так і в рамках радянських дипломатів в Організації Об'єднаних Націй. Таким чином, головною тезою було виправдання своїх дії через концепцію “інтернаціональної допомоги” афганському народу та захисту суверенітету ДРА. Також, офіційні заяви наголошували на невтручанні Радянського Союзу у внутрішні справи Афганістану та виконанню свого обов'язку щодо захисту від “зовнішньої агресії” в рамках радянсько-афганського Договору про дружбу. Ці положення були доведені радянським послам у Німецькій Демократичній Республіці, Польщі, Угорщині, Чехословаччині, Болгарії, Кубі, Монголії, В'єтнамі, представнику СРСР в ООН і пропогандистської інформаційній агенції ТАРС. Всередині Радянського Союзу пропаганда намагалася створити ілюзію підтримки дій в Афганістані. Проте реальний стан справ приховували: в офіційних заявах не висвітлювалися бойові втрати, що збільшувало недовіру серед військових і цивільного населення. Пропаганда наголошувала на боротьбі проти «американського імперіалізму» та «контрреволюції», проте інформація, яку передавали солдати, які поверталися додому, не збігалася з офіційними повідомленнями [18, с. 168-187].

2) Військова тактика – радянський військовий підхід в Афганістані ґрунтувався на застосуванні масованої, але змінюваної концепції оперативного втручання, що поєднувала традиційні наступальні операції із спеціалізованими контрпартизанськими заходами. Початкове завдання полягало у встановленні гарантії стабілізації через розміщення гарнізонів у стратегічно важливих точках — Кабулі, провінційних центрах, а також на основних транспортних та комунікаційних об'єктах. Військовий контингент, частково сформований з резервістів середньоазійського походження, збільшився до 100 тисяч осіб, супроводжуючись модернізацією озброєння та активним застосуванням авіації, що дозволяло оперативно переміщуватись у важкодоступному гірському середовищі. Проте географічні умови, специфіка партизанської

тактики моджахедів і розділення сил між бойовими операціями й охоронними функціями суттєво вплинули на загальну боєздатність, оскільки численні батальйони, примусово переведені на охорону комунікацій і стратегічних об'єктів, втрачали можливість підтримувати злагоджену бойову готовність в умовах динамічного конфлікту [18, с. 225-245].

3) Політична стратегія – на політичному фронті СРСР прагнув консолідувати контроль над Афганістаном шляхом трансформації місцевої влади в повністю залежний від кремлівського керівництва апарат. Стратегія базувалася на масовому впровадженні радянських радників у всі ключові інститути державного управління, армію, а також у цивільні сфери, що дозволяло координувати кадрові призначення та прийняття рішень у відповідності з радянськими інтересами. Адміністративне поділення країни на регіональні військово-адміністративні зони, створення інститутів на кшталт Національного вітчизняного фронту та інші заходи з метою «соціалістичної орієнтації» спрямовувалися на легітимізацію уряду НДПА. Проте внутрішні суперечності, фракційні протистояння (між «Парчамом» і «Хальком»), етнічні розбіжності й загальна залежність влади від зовнішнього керівництва послаблювали легітимність режиму, що в кінцевому підсумку не дозволило досягти стабільного політичного консенсусу, незважаючи на демонстрацію зовнішньої сили [18, с. 246-267].

2.2. Тактика та стратегія США в Афганістані (1979-1989 рр.)

Демократія відображає політичну систему, в якій влада зосереджена в руках народу або вибраними ними представників. Вперше, цей термін з'явився в Стародавній Греції, позначаючи право громадян полісу обирати правителів. Вагомим поштовхом розвитку даної концепції відбулось наприкінці 18 століття, коли тринадцять британських колоній в Північній Америці проголосили незалежність в 1776 р., а в 1787 р. в новостворених тоді

Сполучених Штатах Америки була ухвалена Конституція. Завдяки державному управлінню, заснованому на принципах поділу влади, федералізму та системі стримувань і противаг, Сполучені Штати Америки могли адаптуватись до історичних викликів, тим самим протиставив себе європейським монархіям та тоталітарним режимам. Протягом ХХ століття, демократія стала основним предметом пропаганди у зовнішній політиці, особливо в період Холодної війни. Як глобальний лідер демократичного світу, вона протиставлялась комунізму і впливала на політичні процеси в інших країнах. Яскравим прикладом для демонстрації даної політики є План Маршала – американська програма економічної та військової допомоги європейським країнам після Другої світової війни. Варто згадати політичну програму під назвою Доктрина Трумена, основними тезами якої були створення Організації Північноатлантичного договору як засобу колективної оборони Західного блоку та обмеження впливу соціалістичного табору СРСР. Подібно до європейських країн, політика “стримування комунізму” використовувалася США в периферійних країнах, де передбачалось співробітництво з антирадянськими режимами, фінансування збройних формування та використання економічного та політичного тиску [10].

До 1979 р. Афганістан не лише був ключовим стратегічним пріоритетом для США, але й буферною зоною між Радянським Союзом, Китаєм, Пакистаном та Іраном. Це пояснюється тим, що Вашингтон зосередився на налагодженні зовнішньополітичних зв'язків з Близьким Сходом, Європі та Азії, а також на спробах утвердження військовим шляхом союзного режиму у В'єтнамі. Протягом правління Захір-Шаха та Мохаммеда Дауда, американці обмежувалися економічною та гуманітарною допомогою в розмірі 500 млн доларів. Наприклад, американці намагались зробити значний вклад в розвиток сільського господарства, побудувавши дві дамби в провінції Гільменд та забезпечив фермерів сільськогосподарськими приладами з наступним

проведенням навчання щодо їх використання. Водночас, за допомогою Вашингтона розвивалася соціальна та освітні сфери з побудовою показових містечок для кочевників та впровадження програми для навчальних закладів. Наприклад, афганські студенти їздили до США на навчання, а в Кабульському університеті викладали професори звідти. Також, був побудований аеропорт в Кабулі, на базі якого була заснована авіакомпанія “Ariana Afgham Airlines” [2].

Прихід Народно-демократичної партії Афганістану до влади не викликав особливої реакції з боку адміністрації тодішнього президента Джима Картера, оскільки Афганістан був ближчий до радянського впливу. Проте, через проведення чисельних репресій, знищення соціального устрою та впровадження антирелігійної компанії комуністичним режимом привернули пильну увагу Вашингтону до кабульських подій, проте США утримувався від прямого втручання з метою запобігання негативного досвіду, набутого під час В’єтнамської війни. Переломний момент настав у лютому 1979 р., коли членами терористичного угруповування маосітського спрямування “Національний гніт” був викрадений, а згодом вбитий американський посол Адольф Дабс. Це викликало підозру Вашингтона щодо причастності афганської служби та радянських радників до цієї події. З квітня того ж року, адміністрація Картера, спільно з ЦРУ, ухвалила рішення щодо початку таємної операції, що носила назву “Програма прихованих дій”. Її мета полягала у прихованій допомозі зростаючої афганської опозиції, а також дестабілізації Радянського Союзу. Вдаючись до допомоги регіональних союзників, Вашингтон мав можливість як послабити режим НДПА, так і спровокувати Москву до подальшого вторгнення. Головним автором даної стратегії виступив радник президента США Збігнєв Бжезінський, який прокоментував основні мотиви цієї операції в інтерв’ю французькому виданню *Le Nouvel Observateur*: “Ми не штовхали “радянських” до втручання, але ми навмисно збільшили ймовірність того, що вони це зроблять. ... Секретна операція була

блискучою ідеєю. Її результатом стало заманювання Радянського Союзу до афганської пастки. ... В день, коли Радянський Союз офіційно перетнув кордони, я написав президентові Картеру: “Тепер у нас є шанс дати Радянському Союзу свою В’єтнамську війну””. В результаті цього, Джимом Картером був підписаний відповідний указ, що запустив першу фазу “Програми прихованої дії”, обещуючись лише гуманітарною допомогою та постачанням зброї радянського типу на суму 30-40 мільйонів доларів на рік, придбаних в Китаї або Югославії. Очевидно, що план спрацював, бо Радянський Союз, усвідомлюючи нездатність Хіфазуллі Аміна контролювати ситуацію, увів 100 тисячний військовий контингент у грудні 1979 р. Крім того, падіння комуністичного режиму в Афганістані сприяло напруженню на кордонах з радянськими республіками в Середній Азії та зростанню сепаратизму, бо більшість громадян у них сповідували іслам [20; 21].

Далі варто зупинитись на зовнішньополітичній програмі “Доктрина Картера”, яка була сформульована на фоні політичної нестабільності. Укладена 23 січня 1980 р., вона заклала фундамент зовнішньополітичної стратегії США, спрямованої як на захист важливих інтересів у регіоні Перської Затоки, так і на стримування експорту “ісламської революції” Ірану й агресії ідеологічного ворога. Рональд Рейган за роки свого президентства провів влучну військово-економічну реформу, яка заключалась в розвитку приватного сектору та зниження податків з метою стимулювання інвестицій та економічного зростання, що допомогло йому підтримувати програму посилення військової потужності для стримування Радянського Союзу. Була змінена “доктрина Картеру”, де замість обережного підходу було обрано курс на агресивну зовнішню політику, включаючи масштабне фінансування моджахедів на суму 630 мільйони доларів на рік та ширшою підтримкою антикомуністичних сил у Центральній Америці, Азії та Європи. Наведені нижче пункти містять детальний опис стратегії США в Афганістані:

1) Використання пропаганди як мобілізаційного інструменту проти СРСР - з метою ефективного залучення афганців до супротиву радянським військам та формування сприятливого інформаційного простору, Вашингтон активно застосовував пропаганду як основний метод дискредитації Радянського Союзу та НДПА в очах країн ісламського світу. Використовуючи методи упередження, перебільшення фактів та “емоційного забарвлення”, американські ЗМІ виставляли СРСР як колонізатора, що порушує релігійні права афганців, тоді як моджахеди позиціонувались як борці за свободу. “Голос Америки”, “Радіо Свобода”, “Вільний Афганістан” та решта радіостанцій поширювали інформацію про злочини радянських військ, а мережа пропагандистських центрів у Пакистані створювала антирадянські листівки, книги, плакати, аудіозаписи та організовувала передачі на пушту й дарі. Іслам слугував як головний мобілізаційний інструмент в руках афганської опозиції. Ісламські організації, серед яких варто виділити “Брати Мусульмани”, Мусульманська ліга Пакистану та Всесвітня ісламська ліга, за допомогою фінансування з боку Саудівської Аравії та США поширювали матеріали, які представляли боротьбу моджахедів як "священний джихад" проти “невірних” або “шураві” – уроженців СРСР в Афганістані. Як зазначалось в минулому підрозділі, в медресе, побудованих Саудівським Королівством та Пакистаном, релігійні лідери пояснювали повстанцям та афганському населенню про безбожжя комуністичної ідеології та її загрози ісламському суспільству. Також, майбутніх бойовиків навчали ісламському фундаменталізму та готували до боротьби проти СРСР [19, с. 132-138].

2) Співробітництво з союзниками в регіоні – операція “Циклон”, вочевидь, не передбачала прямої конфронтації з Радянським Союзом, що, можливо, могло дати початок Третій світовій війні. У зв’язку з цим, ЦРУ вирішило діяти через союзників, які б забезпечили шляхи поставки зброї та техніки до пункту призначення, а також знайти місце для тренування

моджахедів. Зрозуміло, що на цю роль найбільш придатними виявились Пакистан та Саудівська Аравія. Тіньове втручання у війну в Афганістані здійснювалось через Міжвідомчу розвідку Пакистану, яка розподіляла фінансові ресурси та військову допомогу серед моджахедських угруповань “Пешеварської сімки”. Як уже згадувалось в минулому підрозділі, Пакистан став ключовим транзитним хабом для постачання зброї та підготовки бойовиків у тренувальних таборах за участі західних інструкторів, в той час як Саудівська Аравія виступала як головний спонсор операції, співфінансуючи її на паритетній основі – 1\$ за кожний долар США. Загальний обсяг фінансування королівською сім’єю та приватних осіб афганської опозиції оцінюється в 3 мільярди доларів, що дорівнювало витратам ЦРУ в межах операції “Циклон”, хоча деякі джерела називають більшу суму. Безумовно, що ці кошти пішли на підтримку моджахедських угруповань суннітського напрямку, будівництво релігійних установ та ідеологічну підготовку афганців. Інші союзники, такі як Єгипет та Китай постачали радянські автомати АК-47, противотанкові гранатомети РПГ-7 та інше обладнання, що створювало ілюзію самостійної здобичі зброї повстанцями [19; 21].

3) Дестабілізація комуністичного режиму в Кабулі – заміна Хафізулли Аміна на Бабрака Кармалю, представника поміркованого крила «Перчам», мала на меті стабілізувати політичну ситуацію в Афганістані. Радянське керівництво сподівалося, що Кармалю зможе відновити довіру афганців до комуністичного уряду. Проте ці зусилля виявилися марними: внутрішня криза та репресії, спрямовані проти релігійних і традиційних соціальних структур, спричинили подальшу втрату легітимності влади НДПА. Населення країни негативно сприймало реформи, а протести зростали, підриваючи позиції уряду в Кабулі. Ці обставини надали США ідеальні умови для посилення підтримки афганських повстанців через операцію «Циклон». За сприяння Пакистану моджахеди отримували від ЦРУ допомогу у вигляді навчання, постачання

сучасної зброї, а також фінансування. Постійні диверсії з боку повстанців, організація терактів, саботаж урядових об'єктів і атаки на інфраструктуру значно ускладнювали пересування радянських військ і паралізували діяльність режиму НДПА. Залізничні шляхи, нафтопроводи, електростанції та урядові установи часто ставали мішенями атак моджахедів, що суттєво підривало економіку ДРА. Незважаючи на значну підтримку з боку СРСР, Народно-демократична партія Афганістану не змогла стабілізувати внутрішню ситуацію в країні. Дестабілізаційні процеси посилювалися внаслідок зовнішньої допомоги моджахедам з боку США та їхніх союзників. Сукупність цих чинників створила передумови для затяжного збройного конфлікту та суттєвого ослаблення позицій як радянського військового контингенту, так і комуністичного режиму в Афганістані. [45].

4) Виснаження СРСР через затяжний конфлікт – досвід війни у В'єтнамі значною мірою вплинув на формування стратегії США під час війни в Афганістані (1979-1989 рр.). Вашингтон розглядав Афганістан як аналогічну географічну пастку для Радянського Союзу, подібну до тієї, в яку свого часу потрапили самі Сполучені Штати у В'єтнамі. Основним завданням американської стратегії було зробити конфлікт у Афганістані максимально довгим, витратним і безперспективним для Москви. США розуміли, що тривала війна матиме суттєвий вплив на радянську економіку та соціальну стабільність, підриваючи можливості Радянського Союзу ефективно протидіяти на міжнародній арені. Ключовим етапом цієї стратегії стало постачання моджахедам сучасних переносних зенітно-ракетних комплексів (ПЗРК) «Стінгер» у 1986 р. Ця зброя дозволила афганським повстанцям ефективно збивати радянські літаки і гелікоптери, послаблюючи авіаційну підтримку радянських військ і зменшуючи їх мобільність [18, с. 372-379]. Крім військових заходів, США вжили економічні та дипломатичні кроки, спрямовані на ізоляцію Радянського Союзу. Введення економічних санкцій,

припинення постачання зерна, бойкот Олімпійських ігор 1980 р. в Москві та посилення співпраці з союзниками, зробили радянське втручання в Афганістан надзвичайно ресурсозатратним. Операція «Циклон», одна з найбільших секретних операцій ЦРУ, стала ключовим інструментом у підтримці моджахедів: вони отримували фінансову, технічну й матеріальну допомогу, що дозволяло їм вести ефективну боротьбу проти радянської армії. Доктрина Картера стала стратегічною основою для розгортання антирадянського опору, роблячи Афганістан одним із ключових фронтів глобального протистояння під час Холодної війни [34].

Військово-політична стратегія США в Афганістані впродовж 1979–1989 рр. є показовим прикладом реалізації багаторівневої зовнішньої політики наддержави в умовах глобального ідеологічного протистояння. Під час війни в Афганістані (1979-1989 рр.), американська стратегія представляла собою елементи непрямой участі, активну інформаційну кампанію, економічний тиск і залучення регіональних союзників. Однією з головних характеристик цієї стратегії була її закритість і прихована форма реалізації. Всі ключові рішення ухвалювались у вузькому колі вищого керівництва, що виключало механізми демократичного контролю та сприяло ухваленню ризикованих рішень. Операція «Циклон», дозволила США уникнути прямої військової конфронтації з СРСР, водночас забезпечивши ефективну підтримку афганських моджахедів. У такий спосіб Вашингтон зміг реалізувати маневр «проксі-війни», що дозволяла досягати політичних цілей без офіційного залучення регулярної армії. Що стосується ідеологічного компоненту, застосовуючи риторику боротьби за свободу, демократію та права людини, американські медіа й урядові агенції формували міжнародний наратив, що дискредитував комуністичний режим в Афганістані й легітимізував підтримку опозиційних сил. Проте ця стратегія часто нехтувала особливостями афганського суспільства, заснованого на племінній структурі, релігійних

традиціях та складній внутрішньоетнічній динаміці. Як наслідок, здобутки на рівні зовнішньої легітимації не конвертувались у реальну ефективність внутрішнього врядування.

Підтримка моджахедів, які спочатку розглядалися як інструмент тиску на радянське втручання, згодом призвела до формування умов для зростання ісламістського фундаменталізму. Відсутність системного підходу до контролю цих сил та недооцінка їхнього потенціалу у довгостроковій перспективі обернулись тим, що частина з них пізніше перетворилася на глобальні терористичні організації. Це свідчить про небезпеку короткострокового мислення в стратегічному плануванні, що ігнорує віддалені наслідки політичного інженерства. Не менш важливим елементом стратегії було залучення союзників – насамперед Пакистану, Саудівської Аравії, Єгипту та Китаю. Через них США здійснювали фінансування, забезпечення зброєю та підготовку моджахедів. Подібна модель дозволила мінімізувати офіційне залучення американських військ, однак створила залежність від політичних цілей і практик інших держав. Розбіжності між національними інтересами союзників неодноразово ускладнювали координацію дій, а підтримка переважно сунітських груп сприяла міжконфесійній напрузі, яка й надалі дестабілізувала регіон.

Досвід військово-політичної стратегії США в Афганістані (1979–1989 рр.) демонструє, що навіть ретельно сплановані багатовекторні підходи можуть породжувати непередбачувані та тривалі наслідки за умови ігнорування ключових політичних і соціальних особливостей приймаючої країни. Високий рівень секретності рішення, надмірна залежність від зовнішніх важелів впливу та нехтування місцевими реаліями спричинили політичний вакуум влади в Афганістані після завершення конфлікту. Цей приклад підкреслює необхідність формування сучасних зовнішньополітичних

стратегій на основі комплексного аналізу внутрішньополітичного, культурного та економічного контексту держави-реципієнта, що є передумовою для досягнення стійкого миру і запобігання повторення минулих помилок.

2.3. Реакція інших країн на війну в Афганістані (1979-1989 рр.)

Радянська інтервенція в Афганістан була сприйнята світовим політикумом як порушення міжнародного права, нехтування правами та свободами людини та агресивними способами розширити свій вплив. США, Велика Британія, Федеративна Республіка Німеччина та інші члени Організації Північноатлантичного договору стали першими, хто на міжнародній арені засудили дії Москви, прирівнюючи їх до актів агресії. Очевидно, що Вашингтон, який спровокував Радянський Союз до інтервенції в контексті операції “Циклон”, негативно відреагував на події грудня 1979 р. у Кабулі. Згадана вище “Доктрині Картера” стала відповіддю на радянське вторгнення в Афганістан. На думку Джимма Картера, радянське вторгнення в Афганістан є найсерйознішою загрозою миру з часів Другої світової війни. США розглядали дії Москви, як чергову спробу розширити своє колоніальне панування, що викликала глобальне засудження, особливо у войовничих, незалежних і глибоко релігійних афганців. Водночас, було наголошено про ведення економічних санкцій, обмеження доступу СРСР до технологій і продовольства, а також бойкоту Олімпійських ігор у 1980-х рр. в Москві. Президент Дж. Картер у своєму зверненні до Конгресу США 1980 р. підкреслив, що будь-яка спроба Радянського Союзу встановити контроль над регіоном Перської затоки розглядатиметься як пряма загроза життєво важливим національним інтересам Сполучених Штатів і, у разі необхідності, буде нейтралізована із застосуванням усього спектра засобів, зокрема військових. Також, країни Західного блоку ввели власні економічні санкції проти Кремля як акцію засудження радянського вторгнення в Афганістан. Так, до санкцій приєдналась

Австралія, британський парламент оголосив про призупинення надання кредитів СРСР в розмірі 1 млрд 950 фунтів стерлінгів, Португалія заборонила вилов риби в 200 мильній зоні та скоротила квоту її вилову з 450 до 75 тисяч тонн, а також було скасовані усі обміни і візити між Радянським Союзом і західними країнами [18, с. 326-327].

США, починаючи від перших днів радянського вторгнення, не визнали уряду Бабрака Кармаля, чим і підтверджуються слова постійного представника США в ООН Дональд Макгенрі: «він не представляє і не може представляти народ Афганістану». Недивлячись на кабульські події, офіційні зовнішні відносини не були розірвані, проте дипломатичний корпус значно скоротився. Країни НАТО та Євросоюзу офіційно припинили будь-які контакти з НДПА, а США призупинили економічну допомогу ДРА у вигляді кредитів. Таким чином, в період з 1979 по 1985 р. спостерігається зниження експорту до Кабулу з 21 млн до 3,9 мільйонів долларів та імпорту до США з 4,1 по 4,9 млн долларів. Крім того, союзники США припинили всі види двосторонньої співпраці та допомоги ДРА [18, с. 325].

Окрім США та її західних союзників, дії СРСР в Афганістані засудили інші країн. Наприклад, Пакистан, який не лише зіграв ключову роль в підтримці афганської опозиції в контексті боротьби з радянськими військами в Афганістані, але й став зятим противником комуністичного режиму НДПА і Радянського Союзу. Співробітник радянського посольства у Пакистані В.Беляєв описував натовп розлючених пакистанців на вулицях Ісламабада та згадував: “лише після нашого попередження пакистанської влади, що ми будемо змушені звернутися по допомогу до нашого уряду (від афгансько-пакистанського кордону до Ісламабада нашим танкам знадобилося б півтори години ходу) натовп був зупинений, не дійшовши до посольства” [18, с. 329]. Тодішній президент Пакистану Мохаммед Зія уль-Хак після грудневих подій 1979 р. пішов на поступову конфронтацію з новим кабульським режимом,

надаючи всебічну підтримку афганській опозиції та виступивши на міжнародному рівні за жорсткі санкції проти ДРА, які, одночасно, зачіпали інтереси і престиж Москви. Таким чином, у січні 1980 р., Ісламабад спільно з Саудівською Аравією ініціював скликання засідання Ради Безпеки ООН, а згодом — надзвичайної сесії Генеральної Асамблеї ООН для розгляду афганського питання [18, с. 329-335].

Зрозуміло, що більшістю мусульманських країн на присутність представників незнайомої для них ідеології, які ігнорують традиції місцевого населення, намагаються нав'язати чужі цінності та підривають ісламські суспільні структури, сприймалася як достатня підстава для проголошення джихаду — священної війни. Для обговорення радянської загрози в Кабулі, 17-22 травня 1980 р. була скликана сесія Організації Ісламської Коференції — міжнародного об'єднання мусульманських держав, заснованого в 1969 р., з метою сприяння співпраці у політичній, економічній, культурній, соціальних сферах та колективного вираження позицій ісламського світу з ключових питань, що стосуються безпеки конфліктів і прав мусульманських спільнот. За її результатами якої була прийнята резолюція, яка мала чітко виражений антирадянський і антиафганський характер, а саме: засудження радянського вторгнення як загрози суверенітету ісламської держави і перешкоджанню громадянам цієї країни у виборі політичного і соціально-економічного ладу. Документ вимагав «невідкладного і беззастережного виведення всіх радянських військ, які перебували на афганській території», і недопущення з їх боку «пригноблення і тиранії щодо афганського народу та його синів, які ведуть справедливую боротьбу» [18, с. 330]. Ще одним рішенням країн-учасників було призупинення членства ДРА в ОІК до моменту зміни влади в Афганістані. З боку Міністерства закордонних справ Афганістану, травневе обговорення було оцінено як втручання у внутрішні справи країни і всі «прийняті рішення, спрямовані проти афганського народу», були

проігноровані. За кілька місяців після сесії, міністри закордонних справ держав-членів підтримали ініціативу Ісламабада про створення Комітету для врегулювання афганської кризи. До загального складу цього комітету увійшли представники Пакистану, Ірану, Гвінеї та Тунісу [18, с. 330].

Неоднозначною була реакція країн, що входили до “Руху неприєднання” – міжнародної організації, створенною напочатку вересня 1961 р. на Першій конференції голів держав і урядів Белграді. Держави, що входили на даний момент в цей блок, ставили перед собою мету зберегти нейтралітет, захистити суверенітет, активній підтримці антиколоніалізму і расизму, а також економічній взаємодопомозі один одному. Проте, після кабульських подій, країни-учасники були умовно класифіковані за двома позиціями щодо радянського вторгнення: активними противниками та прихильниками загарбницьких дій, що не дало змогу Руху сформувати єдину позицію щодо конфлікту. Більшість країн-членів, що не підтримали Кремль, зазвичай підтримували дипломатичні ініціативи щодо врегулювання конфлікту, інші – сприяли допомозі афганським біженцям. Пакистан, на правах учасника цієї організації, неодноразово піднімав питання про радянську окупацію ДРА. Так, дане питання було широко порушене на різних форумах, зокрема на конференції міністрів закордонних справ країн, що не приєдналися до відповідних політичних блоків, яка відбулася у листопаді 1981 р. в Делі; на засіданні Координаційного бюро Руху неприєднання, яке пройшло у червні 1982 р. в Гавані; а також на конференції голів держав і урядів країн, що не приєдналися, у березні 1983 р. в Делі [18, с. 335]. Ще одним головним ініціатором засудження дій Москви була Югославія, яка вимагала негайного виведення радянських військ. Пояснюється даний протест напруженнями стосунками з Москвою через розбіжності в баченні правління соціалістичною країною. З цього виходить, що вторгнення радянських військ в Афганістан розглядалась югославською елітою як відлуння централізованої

імперіалістичної політики, що суперечила принципам децентралізації, національної автономії, закріпленій у власній системі [43].

Суперечною була позиція Індії – республіки, що довгий час перебувала під владою Британської імперії, але здобула незалежність у 1947 р. Риторика прем'єр-міністра Індіри Ганді заключалась у відсутності жодного виправдання держави на вторгнення на чужу територію, проте було зазначено, що радянські війська увійшли до ДРА на прохання її уряду лише після того, як Пакистан почав готувати повстанців і засилати їх на територію Афганістану задля опору законному уряду. Вищезгадані тези були підкріплені індійським представником Баджешом Мішрою під час виступу на спеціальній сесії Генасамблеї ООН у січні 1980 р. Перш, ніж перейти далі, звернімось до головних факторів, що вплинули на зайняття вищезгаданої позиції. Після здобуття незалежності, внутрішня політика першого прем'єр міністра Джавархала Неру взяла орієнтацію на індустріалізацію та встановлення світського устрою, а зовнішня політика була зосереджена на активній дипломатії з провідними державами та країнами, не увійшли до сфер впливу Вашингтону або Москви. Ця стратегія й допомогла Нью-Делі спільно з Югославією та Єгиптом створити “Рух неприєднання”. Варто зазначити, що під керівництвом прем'єр – міністра Індіри Ганді, Індія зберігала тісні та дружні дипломатичні відносини з Радянським Союзом, псувати які країна намірів не мала. Держава носила світський характер, що сформувало в індійських урядових кіл острах перед можливим загостренням релігійного питання всередині країни, бо з Нью-Делі існувало загострення з сусіднім Пакистаном. Також, кон'юктура індійської зовнішньої політики базувалась на стійкій антипакистанській і антикитайській порядкам денним. Нью-Делі був занепокоєний рішенням США, Китаю й інших держав розширити військове співробітництво з Пакистаном. У цих умовах Радянський Союз розглядався як єдиний стратегічний партнер для забезпечення безпеки та стабільності в

регіоні. Можна сказати, що Індія офіційно не підтримувала політику СРСР, проте і відкрито її не засуджувала. Тож радянсько-афганська війна сприяла радянсько-індійському зближенню, від чого Делі лише вигравав. Також прихильниками радянської політики щодо Кабулу стали Куба, В'єтнам та Ангола, вважаючи данну акцію виправданою [18, с. 336].

На міжнародному рівні військова операція Радянського Союзу в Афганістані зустріла значну критику. Більшість країн світу, включаючи Організацію Об'єднаних Націй, визнали радянське вторгнення порушенням міжнародного права. Адміністрація президента США Дж. Картера засудила дії Радянського Союзу, запровадивши економічні санкції. Обмеження на торгівлю, припинення постачання зерна, технічного обладнання та інших важливих товарів створили додатковий тиск на економіку СРСР, яка вже перебувала у кризовому стані. Бойкот Олімпійських ігор 1980 р. в Москві, до якого приєдналися 65 країн, став серйозним ударом по міжнародному іміджу Радянського Союзу, демонструючи його політичну ізоляцію [18, с. 328]. Економічні санкції, запроваджені США та їх союзниками, мали значний вплив на внутрішню економіку СРСР. Найбільш помітним було зернове ембарго, яке спричинило серйозні продовольчі труднощі. За даними радянських джерел, норми споживання м'яса знизилися до критичного рівня, а проблеми з постачанням продовольства створювали напруженість у суспільстві. Зменшення обсягів експорту до США та обмеження на технічне оснащення з країн Європи сприяли деградації радянської промисловості. Хоча уряд СРСР намагався компенсувати втрати закупівлею зерна в Аргентині та Канаді, загальні проблеми продовольчого забезпечення залишалися нагальними і створювали додатковий тиск на радянське керівництво. В Кремлі розглядали Олімпіаду як важливу ідеологічну подію, яка мала продемонструвати досягнення радянської системи. Проте бойкот, до якого приєдналися більшість провідних країн світу, перетворив цю подію на виключно внутрішнє

святкування, яке не справило очікуваного ефекту на світовій арені [18, с. 327-348]. Представники СРСР визнавали, що саме це рішення викликало найбільше роздратування серед радянського керівництва, оскільки створило відчуття міжнародної ізоляції. Навіть серед «братніх» комуністичних режимів дії Радянського Союзу викликали суперечки. Югославія та Румунія назвали вторгнення «неприпустимим втручанням у внутрішні справи суверенної країни», закликаючи до негайного виведення радянських військ. Подібну позицію висловили іспанські та італійські комуністи, які вважали ці дії інтервенцією, що підриває довіру до соціалістичних ідей. Такі реакції свідчили про втрату підтримки навіть серед традиційних союзників, що ускладнювало дипломатичне становище СРСР.

Остаточною реакцією світового політикуму на війну в Афганістані (1979-1989 рр.), слугує її врегулювання шляхом компромісу, що мав зупинити зовнішнє втручання та гарантувати незалежність і нейтралітет Афганістану. Основна ідея Женевських домовленостей полягала у створенні системи міжнародних гарантій, які слугували б підґрунтям для виведення іноземних військ та подальшого політичного врегулювання. У центрі уваги перебував принцип невтручання, покликаний забезпечити умови для формування суверенного уряду, здатного самостійно визначати зовнішню та внутрішню політику країни. Женевські ініціативи акцентували увагу на неприпустимості нав'язування зовнішніх моделей державного устрою, наголошуючи, що лише досягнення внутрішнього політичного консенсусу могло забезпечити стабільність, збереження територіальної цілісності та налагодження конструктивних відносин із сусідніми державами. Такий підхід мав на меті гармонізацію внутрішнього розвитку та уникнення подальших конфліктів. Серед ключових ініціатив міжнародної спільноти були дипломатичні консультації, багатосторонні переговори під егідою ООН і розробка механізмів довгострокових гарантій невтручання. Основні принципи передбачали

виведення іноземних військ, запобігання майбутньому зовнішньому впливу та повернення афганських біженців. Ці заходи створювали передумови для формування нейтрального та стабільного державного устрою. Попри активне залучення міжнародних посередників, запропоновані рішення не завжди отримували підтримку через глибокі суперечності всередині афганського політикуму. Важливу роль у процесі мирного врегулювання відігравали спроби сформувати політичну платформу, яка забезпечила б легітимізацію нової влади без втручання зовнішніх сил. Головною метою залишалося не лише припинення конфлікту, а й створення умов для широкого політичного діалогу між усіма зацікавленими сторонами [18, с. 391-414].

Отримані результати свідчать про динамічний та складний процес зовнішньополітичних аспектів війни в Афганістані (1979–1989 рр.), акцентуючи увагу передумовам радянської експансії, стратегії США у регіоні та світовим оцінкам конфлікту. Радянське втручання, що було спричинене прагненням зберегти геополітичний вплив та стримати поширення антирадянських настроїв, офіційно обґрунтовувалося концепцією «інтернаціональної допомоги». Натомість, стратегія США, зосереджена на підтримці антирадянських сил шляхом фінансування та озброєння моджахедів, мала за мету виснаження ресурсів СРСР. Ці дії значною мірою сприяли розтягуванню конфлікту та його переростанню в довготривале протистояння. Варто підкреслити, що міжнародна реакція, включаючи економічні санкції та бойкот міжнародних заходів в Москві, зокрема Олімпійських ігор 1980 р., значно ускладнила геополітичне становище СРСР, водночас демонструючи глобальне осудження радянської політики в Афганістані. Не менш важливим є те, що війна мала значні наслідки як для міжнародного іміджу СРСР, так і для його внутрішнього стану. З одного боку, радянська пропаганда намагалася приховати реальні масштаби конфлікту, що призводило до втрати довіри серед населення. З іншого боку, економічні санкції та бойкот, а також розкол серед

комуністичних союзників стали вагомими чинниками, які поглибили кризу радянської моделі управління. Безумовно, що зовнішньополітичні рішення спричинили не лише загострення протистояння в умовах «холодної війни», а й поступовий розпад радянської системи, заклавши основи для політичних трансформацій на світовій арені. Таким чином, війна в Афганістані стала визначальним чинником, який вплинув на зміну балансу сил між провідними геополітичними гравцям.

РОЗДІЛ 3. НАСЛІДКИ ВІЙНИ В АФГАНІСТАНІ (1979-1989 рр.)

3.1. Соціальні та політичні трансформації країн-учасників

Конфлікт в Афганістані став не лише одним з регіональних збройних конфліктів за роки Холодної війни, але й ключовим чинником завершення 50-ти річного протистояння між двома ідеологічними блоками з подальшими трансформаціями політичної та соціальної динамік багатьох країн. Наслідки війни в Афганістані (1979-1989 рр.) вийшли за межі гірського регіону,

частково або повністю охопили політичний клімат держав-учасниць протистояння, а також тих, що перебували на периферії геополітичного конфлікту. Очевидно, що кабульські події сприяли нестабільності в регіоні Близького Сходу, а саме були знецінені сформовані раніше соціальні інститути, зріс рівень радикалізму серед населення, спричинено гуманітарну кризу у вигляді біженців тощо. Водночас, вищеописані міжнародні союзи закріпили свій порядок денний через солідарність та геополітичну перемогу над спільним супротивником. Зрозуміло, що найбільших змін зазнали головні актори цього протистояння – Радянський Союз, Сполучені Штати Америки, Пакистан, Іран. У кожній з них, війна змінила політичний курс по різному, починаючи від зростання впливу і релігійного фундаменталізму до послаблення централізованої влади та переосмислення зовнішньої політики. Подальший аналіз нижче описаних трансформацій дозволяє не лише глибше зрозуміти природу конфлікту, але й простежити, як локальна війна здатна впливати на глобальні процеси.

Війна в Афганістані (1979–1989 рр.) стала для Радянського Союзу не лише одним із визначальних зовнішньополітичних викликів, а й суттєвим чинником, що сприяв загостренню внутрішньої кризи та прискорив процес його дезінтеграції. Політичне бюро ЦК КПРС розраховувало на швидке вирішення конфлікту військовим шляхом, як було з придушенням антикомуністичних повстань в країнах ОВД. Насправді ж, війна в Афганістані затягнулась на десятиліття й виявила давно закоренілі проблеми управлінських рішень у внутрішній та зовнішній політиках Кремля. До того ж, радянське керівництво, незважаючи на негативний вплив на економіку, продовжувало загарбницьку компанію через побоювання втрати престижу своєї держави на міжнародному рівні та розчарування з боку громадян. І цей факт не є дивним, бо діяльність КПРС була заснована на засадах геронтократії – владі людей похилого віку, що займали консервативну позицію щодо вирішення ключових

рішень. Внаслідок цього виникла “Епоха застою” – період, що характеризувався економічним сповільненням та інституціональною ретивністю. Варто згадати й неефективність планової економіки, яка мала на меті скоригувати розподілення ресурсів та скоординувати економічний розвиток. Наслідки планової економіки виявились протилежними, що позначилось на нездатності фінансувати власні збройні сили в Кабулі – хронічний дефіциту товарів, нерівномірність розподілення благ, надмірний контролю виробництва та виробництво неякісної продукції. Як зазначалось раніше, значний вплив мала реакція міжнародного політикуму. Масове засудження з боку міжнародних організацій, дипломатичний бойкот і введення економічних санкцій стали безпосереднім ударом по радянському авторитету. Недивлячись на пріоритетне фінансування в мільярди долларів союзним країнам “третього світу”, таких як Куба, Монголія, КНДР, В'єтнам і кількох країн Африки в обмін на лояльність в ООН, зазначені заходи не дозволили змінити ситуацію, а лише підірвали економічний потенціал [38; 39; 40].

Розглянувши зміни, що відбулись у внутрішньополітичному вимірі, перейдемо до соціальних наслідків. Зрозуміло, що Війна в Афганістані (1979-1989 рр) призвела до ерозії довіри владних структур з боку громадянського суспільства та загострила проблеми, що виникли до вищеописаних подій. По-перше, доктрина маркизму-ленінізму, дотримання якої було обіцяно ще в Програмі КПРС в 1961 р., не була реалізована бажаним чином. Відсутність вибору генеральних секретарів, культивування єдиної партійної думки, нав'язування пропаганди спричинило розчарування системою, як з боку громадськості, так зі сторони партійних чиновників. По-друге, на території Радянського Союзу запроваджувались прямі ефіри з радіостанцій “Радіо Свобода”, “Голос Америки”, “Німецька хвиля”, “ВВС”, в яких трансливались альтернативна точка зору щодо політики радянської влади, інтерв'ю з дисидентами, які посилювали інформаційний тиск на владу поза “Залізною

завісою”, та зарубіжну музику, завдяки чому формувалась критика радянської картини світу. По-третє, зростала національна самосвідомість серед народів республік, яка тривалий час придушувалась прорадянським культурним чинником. Хоча Конституція СРСР за статтями 70 та 72 декларувала багатонаціональність, утворенню на принципах соціалістичного федералізму в результаті вільного самовизначення націй та єдності, у реальності будь-які прояви самостійності або культурної автономії регулярно присікались. В результаті послаблення ідеологічного тиску під час правління М. Горбачова, національні республіки активізували політичну діяльність, проводячи власні “паради суверенітетів” або виходячи зі складу СРСР [38; 39; 40].

Крім того, варто згадати кількість військових втрат та поранених та десятки тисяч скалічених ветеранів як найдраматичніші наслідки Афганської війни 1979-1989 рр. За офіційними даними Міністерства оборони СРСР, кількість загиблих складала понад 15 тисяч, близько 53 тисяч поранених та 300 зниклих безвісти. Зрозуміло, що ті, хто повернувся з зони бойових дій, отримали фізичні пошкодження і психологічні розлади. На думку приходить так званий “афганський синдром” – комплекс психо-фізіологічних розладів, що включають в себе стрес, недосип та тривожність. Більшість з них не отримали належної психологічної та соціальної допомоги, що призвело до росту злочинності та маргіналізації по всій країні після їх повернення з війни. Суспільство, в умовах державного контролю над медіа та інформаційної закритості, не мало об’єктивного уявлення про загальну картину перебігу військових дій в Афганістані. Офіційні особи, що відвідували родини загиблих, озвучували завчені методички про “загибель при виконанні військового обов’язку”, приховуючи правдиву інформацію. Подібне явище згодом отримає назву “Груз 200” – кодова назва для опису процесу транспортування загиблих із зон бойових дій, що має символічне значення, слугуючи метафорою цинічного ставлення радянської верхівки стосовно своїх

громадян. Водночас, примусові мобілізаційні заходи, розповсюдження чуток про жорстокі умови під час несення служби в Афганістані, зловживання повноваженнями з боку командувачів, зростання нестатутних стосунків серед військових та відсутності чітких цілей збройного конфлікту спричинило деморалізацію серед молоді та відторгнення армії як державного інституту [7]. Як наслідок, радянська інтервенція в Афганістан стала стимулюючим чинником в загостренні системних прогалин в державному управлінні. З одного боку, падіння “Залізної завіси” сприяло інтеграції пострадянського простору у світову економіку, під час якої інфраструктура модернізувалась під сучасний лад, засновувались філіали транснаціональних компаній та відбувалось поступове зближення зі Заходом. Однак, разом із зазначеними явищами, виникли негативні політичні та економічні тенденції. Криза політичної ідентичності супроводжувалась різновекторністю: від спроб побудувати держави за зразком демократичних нововведень до збереження авторитарних нахилів.

Поразка Радянського Союзу у війні в Афганістані стала символічним і блискучим успіхом у світовому політикумі для США. Завдяки ефективним заходам адміністрації Білого Дому і союзників на міжнародній арені, а також злагодженої роботи ЦРУ і Міжвідомчої розвідки Пакистану, моджахедам вдалося забезпечити фінансову, військову та ідеологічну підтримку без прямої конфронтації з радянськими окупантами. В зовнішньополітичному плані, кабульські події надали Рональду Рейгану додатковий інструмент для присвоєння Вашингтону ролі глобального захисника демократії та головного борця з комунізмом. У внутрішній політиці, це сприяло посиленню позицій Білого Дому в різних напрямках. В першу чергу, адміністрація Рейгана розширила повноваження Центрального розвідувального управління, в результаті чого спецслужба отримала більше свободи у вербуванні, фінансуванні та озброєнні іноземних структур в країнах, на Близькому Сході,

Латинській Америці, Африці та Південно-Східній Азії. Досвід збройного конфлікту в Афганістані також посприяв інституалізації так званих “проксі воєн” як допустимого формату протистояння, що згодом реалізувалося у Боснії, Лівії, Сирії, Іраку та інших регіонах. Разом з тим, посилилась співпраця з іншими спецслужбами, включаючи ізраїльський Моссад, британський МІ6, французьке DGSE, тощо. З цього виходить, що ЦРУ мало змогу організовувати трансконтинентальну допомогу вигідній стороні та створювати регіональні осередки, здатні діяти у ворожому середовищі. Яскравими прикладами для підтвердження цієї думки є використання подібного досвіду на Балканах, Близькому Сході, а також в антикитайській та антиросійській стратегії XXI століття [47; 51].

В період геополітичного протистояння, афганський конфлікт став головною причиною у зростанні американського військово-промислового комплексу. Безумовно, що довготривала підтримка афганського опору вимагала надійного логістичного каналу, безперевного постачання зброї та техніки, чим і був спровокований розвиток галузей, пов’язаних з оборонними контрактами. ЦРУ отримало один із найбільших бюджетів в історії, а приватні компанії, зокрема в оборонному секторі, значно посилили свої позиції. Операція “Циклон” стала прикладом використання наддержавних ресурсів для гнучкої зовнішньої інтервенції з мінімальними витратами для економіки, уникаючи прямого фінансового виснаження, характерного для Радянського Союзу. Наприклад, витрати у розмірі 3 млрд дол. виявились невеликими, порівнюючи з витратами СРСР на суму 30-50 млрд доларів. Крім того, зростання цін на нафту внаслідок нестабільності в регіоні стимулювало доходи американських енергетичних корпорацій, що в підсумку сприяло позитивному торговельному балансу країни.

Варто згадати, що після завершення Афганської війни (1979-1989 рр.) у Сполучених Штатах поступово змінився суспільний порядок денний

віддзеркалюючи нові пріоритети американської нації. Замість страху перед радянською експансією, викликаною поразкою у В'єтнамській війні, економічною нестабільністю та Ісламською революцією в Ірані, звичайний американець відчував винятковість своєї нації внаслідок геополітичної перемоги над комунізмом. Тоді, небезпека радикального ісламу ще не була усвідомлена, так як афганські моджахеди, сприймалися як борці за свободу. Таким чином, американське суспільство після Афганської війни увійшло в епоху оптимізму, самовпевненості й ідеологічного тріумфу, що формувало політичну та культурну атмосферу ХХІ століття. З метою досягнення власних цілей, Вашингтон використовував двосторонні союзи, своє верховенство в НАТО і ООН та співпрацю зі союзниками в Європі та Близькому Сході. В подальшому Вашингтон змушений був посилювати свою військову інтеграцію в Афганістані через небезпеку з боку колишніх союзників, створивши ефективні канали обміну інформацією, логістики та фінансування збройних сил.

Країни-члени Організації Ісламського Співробітництва, відіграючи одну з визначних ролей у витісненні Радянського Союзу з Афганістану, не тільки забезпечили захист свого життєвого простору від впливу ворожої ідеології, але й сприяли зміцненню позицій Ісламу на міжнародній арені. Однак, зазначені процеси спричинили поширення ісламського радикалізму та міжнародного тероризму, що загрожуватиме як Близькому Сходу, так і глобальній безпеці.

Що стосується Ісламської Республіки Пакистан, війна в Афганістані (1979-1989 рр.) сприяла суттєвим трансформаціям у внутрішньополітичному та зовнішньополітичному розвитку Ісламбаду. Під впливом зовнішніх загроз значно зміцнились позиції військової еліти та розвідувальних служб, що зумовило централізацію влади в руках військових та активне використання ісламських ідеологічних наративів для легітимації нової політичної моделі. Це,

з одного боку, дало змогу посилити державні інститути в умовах зовнішнього тиску, а з іншого – стало підґрунтям для зростання ісламського радикалізму та внутрішньої політичної фрагментації. У зовнішній політиці, Пакистан посилив співпрацю із Заходом, ефективно координуючи антирадянські дії в межах глобальної безпекової системи Холодної війни, проте така орієнтація спричинила посилення політичної ізольованості всередині країни й консолідацію авторитарних сил. Одночасно з цим, конфлікт стимулював економічні ініціативи Пакистану в контексті глобалізації, сприяючи поступовій адаптації до нових міжнародних умов, хоч і супроводжувався внутрішніми диспропорціями та соціальними напругами. [31; 32; 33].

Якщо говорити про Саудівську Аравію як про ключового фінансового донора операції “Циклон”, то від 1990-х до сучасності, королівство продовжувало займати вагоме місце в мусульманському світі завдяки економічному та технологічному розвитку. Крім того, країна тісно співпрацює з США у військовій та торгівельній сферах, через що, згодом зіткнулася з реакцією невдоволених нинішнім курсом радикальних фундаменталістів. Одним з таких осіб став керівник міжнародної терористичної організації “Аль-Каїда” та лідер мусульманських екстремістів Осама Бен Ладен – син заможного саудівського підприємця, який перебував в зоні бойових дій в Афганістані та був одним з фінансистів афганських повстанців. У 1998 р., зупинившись в Афганістані, критикував короля Фадха та спрямовував свою діяльність проти королівства, що змусило Ер-Ріяд вжити жорстокі заходи щодо контролю над релігійними фондами та ісламськими благодійними організаціями [30].

Іран, який здійснив непряму, але активну участь в Афганській війні (1979-1989 рр.), скористався ситуацією в позитивному для себе контексті. Використовуючи досвід експорту “ісламської революції”, отриманої в ході підтримки моджахедів-шиїтів, Тегеран розпочав регіональну експансію в

країни Перської затоки через створення проксі-груп. Таким чином, в ісламської республіки з'явилися підконтрольні угруповування в Лівані, Ємені, Сирії, Палестині та Іраку, які виконують роботу, пов'язані з військовим втручанням або влаштуванням терактів. Варто згадати розвиток ядерної програми з метою затвердження власної гегемонії, що призвело до посилення міжнародних санкцій та ізоляції Ірану на світовій арені. Попри внутрішні економічні виклики та міжнародний тиск, Іран продовжує дотримуватися стратегії "опору", поєднуючи дипломатію з підтримкою союзників у регіоні [41].

Після розпаду Радянського Союзу Китай трансформувався з регіонального гравця у глобальну силу, що поєднує потужний економічний розвиток, систематичну модернізацію військових структур і активну зовнішню політику, спрямовану на розширення регіонального впливу. Використовуючи досвід посередницького втручання, набутого під час радянсько-афганського конфлікту, Пекін формує багатовекторну стратегію, яка поєднує економічну експансію через масштабні інфраструктурні проєкти, дипломатичну активність і інновації у військовій сфері. Значним елементом цієї політики є стратегічне партнерство з Пакистаном, ґрунтоване на взаємних інтересах у сфері безпеки, економічного співробітництва та технологічної модернізації, а також застосування дипломатичних та економічних інструментів для впливу на політичну динаміку в Афганістані. Інтеграція цих багатогранних підходів дозволяє КНР зміцнювати свою глобальну конкурентоспроможність та ефективно адаптуватися до мінливих геополітичних умов.[44].

3.2. Внутрішньополітичні зміни в Афганістані у XXI ст.

Виведення радянських військ з Афганістану та підписання Женевських угод, до яких входив пункт про невтручання США та Пакистану у внутрішні справи країни, офіційно завершили воєнний етап конфлікту (1979–1989 рр.). З

метою збереження Республіки Афганістан як єдинної держави, наступник Бабраля Кармаля, Мухаммед Наджибула намагався втілити політичну стратегію національного примирення, мета якої було ініціювання мирних перемовин між владою та опозицією, припинення бойових дій, звільнення політв'язнів та залучення лідерів моджахедів до управління країною. Проте, афганська опозиція відмовилась від наданих пропозицій через розбіжності поглядів у лідерів та цілями остаточно позбутися прокомуністичного уряду, що в свою чергу, призвело до колапсу режиму. Ситуація загострилась в момент припинення поставки технічного спорядження та дипломатичної підтримки Радянського Союзу, що розв'язало руки моджахедам щодо подальших наступальних дій. Таким чином, 26 квітня 1992 р. року Мухаммед Наджибула пішов у відставку, а наступного дня, загони моджахедів на чолі із Ахмад Шахом Масудом практично без бою увійшли в Кабул. Ця подія ознаменувала завершення правління НДПА та встановлення влади проісламських президентів, які впровадили радикальні реформи. Під час цих реформ Афганістан трансформувався у теократичну державу, що супроводжувалося ліквідацією неvigідних політичних партій і державних установ. Закриття розважальних та освітніх закладів, а також введення заборони на алкоголь, книги та відеозберігачі з антиісламським змістом стали невід'ємними складовими цього процесу. Ці заходи були спрямовані на консолідацію влади та забезпечення контролю над суспільним дискурсом шляхом імплементації ісламської ідеології. Таким чином, втрата політичного плюралізму поєднувалася з жорстким урегулюванням культурно-релігійного простору. Однак, нездатність приборкати польових командирів та дефіцит знань з питань державного управління поступово призвели до періоду анархії, в якій етнічні угруповування тримали під своїм контролем певну територію, вирощували опійний мак, займались контрабандою та воювали між собою за владу і вплив. На тлі колапсу афганської державності виник радикальний

ісламський рух «Талібан», який здобув підтримку серед місцевого населення та духовенства. Його основною метою була ліквідація моджахедських угруповань, що домінували у військових і політичних процесах. Рух прагнув встановити ісламську державу, яка була б вільною від зовнішнього втручання. Цей процес можна розглядати як реакцію на структурний розпад традиційних державних інститутів. Отже, «Талібан» став символом нової політичної сили в умовах кризових трансформацій. [35].

Коріння виникнення “Талібану” прослідковується в релігійних школах в районі Кандагару, де молодь, що називала себе “талібами” (тобто “студенти”), сформували цей рух під керівництвом мулли Мухаммеда Омара - вихідця з бідної пуштунської родини та ветеран війни в Афганістані. На початковій стадії свого розвитку, група займалась охороною караванних вантажівок від нападу моджахедів, поступово переходячи до військових операцій проти невеликих загонів, що привернула увагу Ісламбаду. У 1994 р., відбивши атаку моджахедів на пакистанський караван, таліби отримали військову та фінансову допомогу з боку Ісламбаду, що сприяло їх політичного впливу. Весною 1996 р. за благословення тисячі мул та улемів була проведена мусульманська рада, на якій було затверджено Коран як єдину конституцію, а Мухаммед Омар отримав титул «амір уль-мумініном» — лідер всіх мусульман. 27 вересня 1996 р. року, завдяки ефективному стратегічному плануванню та підтримки з боку Пакистану і Саудівської Аравії, загони талібів захопили Кабул, отримавши контроль понад 60% територій країни та заснувавши Ісламський емірат Афганістан. [3]. “Талібан” за досить короткий термін стабілізував ситуацію на своїх територіях, щоправда, ціною багатьох заборон. Політичний режиму Ісламського Емірату Афганістану, сконструйований рухом «Талібан», має свої ідеологічні основи в релігійному фундаменталізмі, що черпає натхнення з ідеалів «золотого віку» ісламу та прагнення відновити первісні зразки ісламського суспільства. Рух, який виник

на базі студентів медресе, спочатку сприймав свою місію як морально-культурне оновлення, спрямоване на очищення суспільства від сучасних аморальних впливів і захист етнічних інтересів пуштунів. Ідеологічна програма режиму включала встановлення «держави чистого ісламу» через впровадження радикальних норм шаріату, що проявлялося у роззброєнні інших збройних формувань, усуненні представників національних меншин з ключових посад та відмові від західних цінностей, що разом свідчило про клерикалізацію суспільства і штучну архаїзацію [42]. Конституція, що проголошувала шаріат єдиним джерелом законності, стала нормативною базою для організації політичного устрою Ісламського Емірату, де система управління, подібна до моделей минулих халіфатів, відзначалася всеохоплюючим контролем над усіма сферами суспільного та приватного життя. Режим «Талібан» мобілізував різноманітні соціальні групи, зокрема представників маргінальних прошарків, колишніх військових кадрів та іноземних найманців, що сприяло формуванню гетерогенної коаліції, здатної легітимувати радикальні заходи внутрішнього регулювання. Водночас, реалізація жорстких правил у сфері освіти, культури та сімейних відносин, зокрема: заборона телевізійного мовлення, музичних заходів та західних впливів, у зв'язку з авторитарними та тоталітарними механізмами контролю, призвела до серйозних гуманітарних криз і значних порушень прав людини, що характеризує внутрішню політичну динаміку країни [25].

Зовнішня політика емірату набула переважно ізоляціоністського характеру та викликала міжнародну критику. 28 вересня, США та ООН офіційно висловили свою пропозиції щодо налагодження дипломатичних стосунків з новоутвореним урядом, однак лише Пакистан, Саудівська Аравія та Об'єднані Арабські Емірати визнали режим талібів легітимним. Крім того, відносини зі сусідами були неоднозначними. З одного боку, Кабул підтримував дружні відносини з Пакистаном, зберігаючи їх в статусі

стратегічно-патронажних, тоді як стосунки з Іраном були на стадії конфронтації через пригноблення шиїтів та вбивство іранських дипломатів в консульстві у місті Мазарі-Шаріфі у 1998 р. Ситуація досягла такого рівня напруженості, що Тегеран розглядав можливості військового вторгнення до Афганістану, проте втручання Ради Безпеки ООН та США змусило її відмовитись від реалізації цих планів. Головними каталізаторами засудження та неприйняття світовим політикумом “Талібану” стала наркоторгівля та співпраця з міжнародним тероризмом. Виробництво та контрабанда опіуму, що була прибутковим бізнесом в руках талібів, сприяла незаконній торгівлі, тоді як дипломатичні контакти з ісламськими угруповуваннями створювали репутацію на міжнародній арені як співучасника світового тероризму. Остаточним фундаментом для військової інтервенції збройних сил США до Афганістану слугував дозвіл Осамі бен Ладену та його організації "Аль-Каїда" створити на підконтрольних територіях ключові бази для введення глобальних терористичних атак. Ці дії пояснюються вигідним обміном, за яким “Аль-Каїда” направляла свої кошти в інфраструктуру та допомогала Кабулу у війні проти Північного альянсу, в той час як таліби забезпечували їм безпечний прихисток та свободу дій [56].

Зрозуміло, що після терористичних атак 11 вересня 2001 р. адміністрація США звинуватила “Талібан” у підтримці міжнародного тероризму, що зумовило формування міжнародної коаліції за участі НАТО та ООН, яка у листопаді 2001 р. розпочала військову операцію під кодовою назвою “Нескорена свобода”, в рамках якої було звільнено більшість територій від талібів, змусивши їх передислокуватись в сільську місцевість [8]. Після зазначених подій, Вашингтон розпочав програму масштабної політичної трансформації Ісламської республіки Афганістан, що тривала з 2001 по 2021 рр. 27 листопада 2001 р., за егідою ООН, міжнародних організацій, а також представників афганських етнічних і релігійних груп розпочалася Боннська

конференція, результатами якої стали утворення адміністративних інститутів: Тимчасової адміністрації та Верховного суду, а також Лойя Джирги – національної ради, мета якої було формування сталої адміністрації. У 2002 р., президент Джордж Буш виступив з промовою, в якій висловив бажання перетворити Афганістан на світську й демократичну державу, тоді як його наступник Барак Обама виділив Кабулу достатньо фінансової й військової підтримки. У 2002 р., президентом Хамідом Карзаєм було прийнято, а згодом оприлюднено в 2004 р. нову Конституцію, що мала забезпечити демократичні принципи, введення системи стримувань і противаг, вирішення етнічних суперечок та надання прав і свободи жінкам. Передусім, США та країни ЄС вкладали інвестиції в Афганістан, відбудовуючи зруйновані житлові квартали, споруджувались школи, лікарні та розважальні заклади. Водночас, зміни відбувались в соціальному середовищі: створювались національні ЗМІ, впроваджувалась телекомунікація в сільській місцевості, а жінки отримали можливість голосувати, займати державні посади, здобувати освіту, заробляти та вільно пересуватись в громадських місцях. Унікальна флора та гірська місцевість відкривала можливості для розвитку сектору послуг, а приватне підприємництво стало безпечним для бізнесменів, волонтерів, громадських діячів тощо. Наприклад, в 2003 р. американська письменниця та перукариня Дебора Родрігес в Кабулі відкриває курси для дівчат з перукарської справи та косметології, плануючи розвивати б'юті-індустрію; в 2007 р., Олівер Паркович організовує уроки скейтбордингу для дітей, популяризуючи тренд під назвою “скейбордстан”; в 2011 р. засновується перша горнолижна школа в провінції Бен'ям. Вищезгадані фактори сприяли зростанню ВВП з 2,81 млрд долларів у 2001 р. до 19,13 млрд долларів в 2015 р. та стабільності в Кабулі [2; 8].

Зовнішня політика Ісламської республіки Афганістан була орієнтована на тісні дипломатичні відносини із західними партнерами, насамперед із США та країнами Євросоюзу, намагаючись інтегруватись в міжнародне

співтовариство, а співпраця з ООН Світовим банком та Міжнародним валютний фонд та іншими гуманітарними організаціями з метою відбудови інфраструктури, реформуванням державного управління та підтримки безпеки. Що стосується розвитку відносин з регіональними сусідами, Афганістан дотримувався політики балансування між їхніми конкуруючими інтересами. З метою подальшого аналізу, доцільно розглянути особливості політичних кейсів Ісламської Республіки Афганістан із двома ключовими регіональними гравцями – Індії та Пакистану. Афгано-пакистанські відносини залишались суперечливою: з одного боку, її ускладнює проблема “Лінії Дюрана”, яка розділила пуштунські племена й сприяла прикордонній напрузі; з іншого – Ісламбад звинувачувався Кабулом у підтримці “Талібану” та сприянню міжнародного тероризму. Водночас, тісні етнокультурні звязки між народами потенційно створювали можливості для співпраці щодо вирішення прикордонних та безпекових питань. На відміну від цього, індійська стратегія щодо Афганістану базувалась на комплексному підході, що поєднувала дипломатію та економічну допомогу. З 2001 р. Індія, інвестуючи в інфраструктуру, освіту та медицину, а також уклавши стратегічне партнерство у 2011 р., зміцнила свої позиції в регіоні та сприяла стабілізації Афганістану [16].

Однак, існували прогалини в перебудові, що прослідковувались в залежності від країн-донорів та іноземних товарів, а незважаючи на позитивну статистику в перші роки, в 2016 р. почався поступовий економічний занепад через використання інвестицій в невігідні проєкти та збільшення готівки, що заторможувала торгівельну спроможність. Подібні недоліки спостерігались в державному будівництві. Проте, замість стабільності, державне управління виявилось централізованим, слабким і невідповідним, що фактично монополізовувалась лояльною елітою із числа пуштунів, сприяючи зростанню

етнічних напружностей. Крім того, через мізерну заробітню плату зростав рівень корупції як серед державослужбовців, так і серед представників робітничого класу. Варто згадати утворення групових структур, які мали свої місця в парламенті та збагачувались за рахунок військового конфлікту. Президентство Ашфара Гані слугує яскравим прикладом того, як автократизований ним уряд здатен загострити проблеми до рівня системного колпасу. Так, громадські протести толерувались як форми вільного вираження, проте у випадках їх проведення поруч з президентським палацом, поліцією застосовувались системні придушення. У деяких випадках відзначається створення комісій по прийняттю стратегічних рішень в обхід важелів державного управління та пуштунізації влади задля забезпечення власного безпекового простору, паралельно створюючи вигляд різноманітності. За історію існування республіки було проведено чотири президентські вибори, проте вони супроводжувались низькою явкою, численними фальсифікаціями, киданням бюлетенів, недостатньою інформованністю [8; 37].

Терористичні акти 11 вересня 2001 р. стали поворотною подією, що не лише виявила вразливість світової безпеки, але й створила нагальну потребу в ліквідації цієї загрози. Попри знищення основних сил руху “Талібан” та організації “Аль-Каїди”, їхні залишки, очолювані Осамом Бен Ладеном та Мухаммедом Омаром продовжували становити значну загрозу для нового уряду, базуючись у віддалених районах Афганістану та прикордонних територіях Пакистану. Зрозуміло, що першочерговим завданням, яке стояло перед США та країнами-донорами стало створення умов, за якими Талібан навряд чи поверне собі контроль над великою частиною території Афганістану. З метою реалізації цих цілей, зусилля були зосереджені на забезпеченні нового безпечного простору в регіоні. В першу чергу, розпочалось масштабне фінансування збройних сил, правоохоронних органів

та державних інституцій. Таким чином, американські інструктори з нуля створили на перший погляд боєздатну армію чисельністю 300 тисяч осіб та заклали фундамент для функціонування міністерства внутрішніх справ. Паралельно, з метою відновлення пілотної реконструкції в Афганістані розпочав свою діяльність Provincial Reconstruction Team – підрозділ, що складався з військових, дипломатів та експертів із соціальних питань. Однак, у проєктуванні та реалізації реформ були допущені ключові прогалини, що вплинули на зазначені вище наслідки. Окрім централізованості та корумпованості урядів Хаміда Карзая та Афшара Гані, існувала проблема координації між зарубіжними агенціями, афганськими інституціями та місцевими громадами. Інвестиційні проєкти часто орієнтувались на короткострокові результати, фокусуючись на швидких витратів грошей та досягнення видимих цілей, що негативно позначилось на їх сталості. Багато з них не були реалізовані або не відповідали реальним потребам населення, породжуючи недовіру до громадян. Найбільшою проблемою стало формування армії, яка недивлячись на короткострокову боєздатність забезпечувати суверенітет країни, залишилась глибоко залежною від контингенту військових альянсів [8; 37].

Узагальнюючи афгано-американський кейс, можна відстежити певні причинно-наслідкові зв'язки. З одного боку, американська адміністрація за президентствами Джорджа Буша декларувала відбудову Ісламської республіки Афганістан як демократичну республіку, так майбутнього військового партнера на Близькому Сході. Від самого початку планувалось, що військовий контингент буде виведений в 2004 р. після виконання поставлених задач. Однак, американська присутність в Афганістані затягнеться до 2021 р. з причин, наведених нижче. По перше, інтервенційна модель, зазвичай, базувалась навколо наявності фактору військового стану без комплексного підходу до побудови правової держави, економічної стабільності та розвитку

громадянського суспільства. Вкладення іноземного капіталу сприяло колосальним витратам з бюджету Вашингтона та стагнації економічної спроможності Кабулу. Наприклад, за 20 років перебування в Афганістані, США та країни-донори витратили понад 2,7 трлн доларів на модернізацію країни [48]. Відсутність консолідації афганського уряду з нехтування їх проблем, а також небажання громадян адаптуватися до норм світського життя або приймати участь в політичному процесі нейтралізувало всі можливі зусилля. По-друге, рух “Талібан” залишався як впливовим політичним актором на карті Афганістану, так і ключовою загрозою для Вашингтона, і незважаючи на втрату значної частини своїх територій в 2001 р., вони продовжували здійснювати напади на коаліційні сили через партизанські методи та докучати республіканському уряду. Хоча відбувалось систематичне знищення баз супротивників за допомогою точкових артилерійських ударів в рамках операції “Сторож свободи”, втрати серед мирного населення створювали для талібів джерело поповнення лав “Талібану” новими прихильниками. При цьому, розшуковані терористи Усама бен Ладен і Мохаммед Омар були ліквідовані лише у 2010-х рр. Договір про виведення американських військ з Афганістану був офіційно задекларований в 2020 р., ініційований Дональдом Трампом та лідерами “Талібану” в місті Дос. За ним передбачалось повне виведення військового контингенту до травня 2021 р. в обмін на гарантії безпеки з боку “Талібану” [46]. Проте, адміністрація Джо Байдена, переглянувши умови, оголосила про перенос виведення до серпня 2021 р. Результатом цієї події стала операція “Порятунок союзників”, що розпочалась в липні 2021 р., за якою здійснювалась масштабна евакуація своїх громадян, дипломатів, військових та союзників через аеропорт імені Хаміда Карзая. Проте наприкінці серпня того ж року процес виведення супроводжувався хаосом, включаючи стрімкий наступ “Талібану” та масовий натопт афганців, які намагались втекти від талібів [53].

3.3. Вплив війни на подальшу регіональну та світову політику

Перемога в Холодній війні Сполучених Штатів Америки затвердила як фактор життєздатності та стійкості демократії, так і беззаперечне світове лідерство Вашингтону на карті світу, даючи їй можливість формувати нову архітектуру глобального порядку денного. В контексті подальшого огляду американської глобальної політики, необхідно розглянути знакову працю вищезгаданого радника президента США з національної безпеки Збігнева Бжежинського під назвою «Велика Шахівниця» як детальний план по утриманню політичного лідерства та забезпечення світової стабільності. Почнімо зі вступу, в якій автор надає оцінку геополітичній ситуації в 90-ті рр: “Останнє десятиліття XX століття засвідчує тектонічний зсув у світових подіях. Уперше за всі часи позаєвропейська сила постане лише як ключовий арбітр у взаєминах між європейськими владами, але й як світова верховна влада. Крах і розпад Советського Союзу став останнім кроком у швидкому піднесенні влади західної півкулі, Сполучених Штатів, як єдиної і справді першої Глобальної влади” [5, с. 2]. Закінчується вступ формуванням головного завдання американської політики: “Остаточна мета американської політики повинна бути добродійною і далекосяжною: сформувати дійсно дієву у співпраці глобальну спільноту, дотримуючись перспективних тенденцій і фундаментальних інтересів людства. Але вданий час залишається незаперечним факт відсутності євразійського претендента, здатного домінувати над Євразією і тим самим кинути виклик Америці. / тому формулювання виразливої та інтегрованої євразійської геостратегії є метою цієї книги” [5, с. 2].

Далі, автор розкриває суть США як неоколоніальної імперії, обґрунтовуючи її відмінність між гегемоніями минулого. Так, було представлено приклади Римської, Китайської, Монгольської, Британської, та

Іспанської імперії, в яких були пояснені спільні чинники їх розквіту та занепаду. Наприклад, Римська імперія стала першим прикладом могутньої імперії, що досягла свого розвіту не лише завдяки військовій міці, але унікальній політичній та культурній системі, асимілюючи покорені народи. Монгольська імперія виступає як унікальна трансконтинентальна гегемонія, котрій століттями вдавалося утримувати під своїм контролем всю Євразію за допомогою жорсткому військовому контролю. Іспанська імперія згадується як одна з перших морських колоніальних держав, що здійснила масштабну експансію за межі Європи, контролюючи території Америки, Азії та Африки поєднаними методами військової сили, релігійного важелю та грабіжницькою економікою, тим самим дозволивши їй утримувати статус гегемонії. Британська імперія, на відміну від минулих кейсів, розглядається як попередник американського глобального впливу, так і одну з довготривалих імперій. Як зазначалось в минулих розділах, Велика Британія розбудувала свою могутність на морському пануванні, колоніальній експансії через Британську Ост-Індійську компанію та прямому адміністративному контролю над територіями. Проаналізувавши приклади, наведені Бжезінським, спостерігаємо низку негативних факторів, що призвели до їх занепаду – загарбницька зовнішня політика щодо малорозвинених народів, утворення фундаменту для корупції, розбещенність матеріальними благами пануючою елітою, фанатичне відстоювання старих порядків, зростаючий адміністративний тягар, внутрішня соціальна і політична деградація, авторитарний контроль та нездатність адаптуватися до змін у технологічному, економічному чи культурному середовищі тощо [5, с. 3-10]. На противагу їм Збігнев Бжежинський пропонує унікальну модель глобального домінування, засновану на її альтернативних засадах:

1) Колективна система безпеки – замість трати коштів на розміщення, а також на утримання військового контингенту в іншій частині світу, Вашингтон

мусить активно приймати участь у розвитку міжнародних військових альянсах на рівних з партнерами (НАТО, NORAD, ANZUS, двосторонні договори з Японією та Республікою Кореєю, “Партнерство заради миру”, ОБСЄ) [5, с. 22-29].

2) Регіональна економічна співпраця – на заміну економічному управлінню шляхом прямої експлуатації ресурсів, пропонується підтримка капіталу через глобальну мережу спеціалізованих організацій та міжнародних фінансових інституцій, де насправді домінують американці. І це не дивно, тому що історія світової валюти починається після підписання Бреттон-Вудської системи у 1944 р., за якою головною валютою вважається долар. Пояснюється подібне явище через нездатність європейських держав утримувати своїми знеціненими валютами золоті запаси, з причин Першої та Другої світових війн, через що було прийняте рішення перенаправити їх до США. (МВФ, Світовий банк, АПЕК НАФТА, Всесвітня організація торгівлі тощо.) [5, с. 22-29].

3) Легімітизація загальної згоди у прийнятті рішень - з метою уникнення надмірної експансії з подальшими складностями в управлінні Євразією, Вашингтону легше застосовувати свій вплив в процесі прийняття рішень в міжнародних організаціях. (ООН, G7, G20) [5, с. 22-29].

4) Зародження глобальної конституційної і правової структури – це створення і поширення міжнародних юридичних механізмів, які формально діють незалежно й універсально, але часто є продовженням політичних рішень провідних держав, особливо країн Західного блоку. Яскравим прикладом для підтвердження даної думки є Міжнародний суд ООН, розташований в Гаазі [5, с. 22-29].

5) Ненасильницька культурна глобалізація – американська соціокультурна модель, куди входять поширення американської масової культури, способу життя, медіа, англійської мови та освітніх інституцій

становить одну з найменш усвідомлюваних, але найвпливовіших форм впливу на свідомість громадянства певної держави, зокрема молодого покоління. Також, ця привабливість ґрунтується на гедоністичному уявленні про свободу, успіх і самореалізацію, які стають не лише індивідуальними цілями, а й елементами колективної ідентичності.

б) Демократичний тренд - варто виділити увагу наростання престижу демократії як універсальної моделі політичного устрою, що асоціюється з економічним зростанням та перевагами міжнародного співробітництва. Цей процес пояснюється в концепції “Третьої хвилі демократизації”, запропонованим американським політологом Семюелем Гантіктоном. За його судженнями, існують “хвилі” – глобальний тренд переходу до демократії, тоді як “відкати” представляють собою відновлення автократичних режимів або нехтування демократичними інститутами. Прикладом ілюстрації цієї теорії слугує друга хвиля та її відкат (1943-1962; 1958-1975-ті рр.), яка полягає в тому, що перемога Антигітлеровської коаліції у Другій світовій війні спричинила зростання впливу Радянського Союзу як однієї з країн-переможниць та популяризацію комунізму в країнах, що розвиваються. Ініційована у 1970-х рр., третя хвиля демонструє, насамперед, кризу легітимності авторитарних режимів в Східній Європі та Середній Азії, а також зростаюча привабливість західної моделі, підтримка демократизації з боку міжнародних інституцій та вплив культурної глобалізації [27]. І не дивно, що Сполучені Штати Америки на правах країни-переможниці у Холодній війні використовуватиме демократичну риторику та інституції як важливий інструмент для реалізації поставлених цілей.

В наступних розділах автор вважає, що особливе значення для Вашингтона відіграватиме Євразія – найбільший континент, що з’єднує Європу, Азію та Близький Схід, і надає більшу частину трудового населення, зосереджує найбільший економічний потенціал та має важливі ресурси.

Виходячи з поставлених задач, він розділив материк на окремі регіональні одиниці, до кожної якої потрібно застосувати окрему геополітичну стратегію, а в межах кожного регіону, спостерігається взаємодія геостратегічних гравців та геополітичних осей. На думку Бзежінського, геостратегічні гравці представляють собою держави, які недивлячись на історичні обставини, зберегли достатню силу й політичну волю для реалізації впливу або сили за межами власних кордонів. Вочевидь, їх дії пояснюються прагненнями до національної величі, ідеологічного закріплення, релігійної місії чи економічного зростання, що можуть як узгоджуватись з американською стратегією, так і суперечити їй. Серед геостратегічних гравців вирізняються Франція, Німеччина, Індія, Росія, Китай, Велика Британія Японія та Індонезія. У свою чергу, геополітичні осі – це країни, чия важливість впливає з географічного розташування, що створює вразливість для впливу геостратегічних гравців. До таких країн належать Україна, Азербайджан, Іран, Туреччина, Південна Корея, країни Середньої Азії тощо.

Доречним видається здійснити огляд кожного регіону, згрупувавши їх за тематичними ознаками:

1) Європа описується як природня союзниця Вашингтону, що автоматично визначає її роль демократичного плацдарму американського впливу. Завдяки її стратегічному значенню надається можливість побудувати фундамент трансатлантичної єдності, проте існують внутрішні суперечності між геостратегічними гравцями – Францією та Німеччиною, що створюють перешкоди для вищезгаданих планів. Наприклад, Франція прагне відновити геополітичну велич, опираючись на свою історичну традицію глобального впливу — від Бурбонів до де Голля, з орієнтацією на Західну Європу й Північну Африку, в той час як Німеччина орієнтується на власному баченні майбутньої Європи, зосереджуючись на економічному розвитку, історичній спокуті, утримуючись від жорсткої сили та утверджуючи свій вплив в

Центральній і Східній Європі. Враховуючи ці фактори, Сполучені Штати мають адаптувати свою стратегію шляхом визнання об'єднаної Європи рівноправним партнером, погоджуючись на зменшення власного впливу в Африці та на Близькому Сході, а також шляхом стриманої підтримки європейського лідерства, включно з активною участю у визначенні східних меж Європи [5, с. 30-48].

2) регіон Центральна Азія, як і Європа, відзначається високою стратегічною та значістю, однак її політична фрагментованість, структурна нестабільність та схильність до зовнішнього втручання через географічне розташування обґрунтовує необхідність до формування багатогранної та складної програми. У концепції Збігнева Бжезінського, Центральна Азія, куди входять країни пострадянського простору, а також Іраном, Афганістаном і Кавказом становлять геополітичне ядро, яке за певними характеристиками порівнюється з країнами Балканського півострову. Відсутність геостратегічного гравця, нездатність Туреччини та Ірану до вирішення внутрішніх проблем можуть спричинити хаос в регіоні, що надасть можливість Китаю та Росії розширити свій вплив. Попри світський спосіб життя політичних еліт, спостерігається зростання ісламської ідентичності, що може стати каталізатором антиросійського руху. Особливої ваги Центральної Азії надає його ресурсний потенціал у вигляді енергетичних ресурсів і рідкоземельні метали та роль транзитного вузла між Європою та Східною Азією. Головним завданням США в цьому регіоні полягає у стриманні надмірної сили будь-якого геостратегічного гравця та гарантуванні відкритого доступу міжнародної спільноти до ресурсів і логістики регіону. З метою виконання поставленої задачі, Вашингтон має підтримувати незалежність геополітичних осей – Азербайджан, Казахстан та, Узбекистан які здатні виступити в ролі важливого суб'єкту впливу на формування стабільної регіональної динаміки [5, с. 123-148].

3) Азія постає ключовим регіоном, в якій глобальну стабільність визначають три країни – Китай, Японія та Корея. Пекін представляється як геополітичний гравець з сильною економічною, військовою та культурною складовою, який активно розпосюджує свій вплив на регіон. За описом Бжезінського, Китай має багатий історичний шлях розквіту та занепаду, а також численні приниження від іноземних загарбників, що вплинуло на формування світогляду китайського населення. Проте Пекін оточується численними противниками – Індією та Японією, що з одного боку заважає їй бути на рівних з Америкою, а з іншого створює нестабільність в Азії. Що стосується Японії, Токіо виступає регіональною силою, яка попри трагічну поразку в Другій світовій війні залишається сильним гравцем з економічною міццю та національними амбіціями, проте залежність від США у військовому плані та політична ізоляваність створюють обмежують її політичну свободу. Якщо казати про Корейський півострів, розділений на дві ворогуючі держави під час Холодної війни, вона є ареною потенційної дестабілізації, так як Північна Корея володіє ядерною зброєю. Геополітична стратегія США в Азії полягає у використанні слабкостей Америки, Китаю та Японії для збереження стабільного трикутного балансу. Наприклад, Японію пропонується залишити близьким союзником, не давши Токіо нарощувати збройні сили, Китаю допомогти інтегруватися у глобальну структуру співпраці та визнати глобальний статус Пекіну, тим самим заглушивши її національні амбіції. При цьому, важливо підтримувати американську присутність на Корейському півострові, не допустивши різких змін, які б дестабілізували регіон. Сполучені Штати повинні сприяти поступовому японо-корейському примиренню, щоб гарантувати регіональну рівновагу й продовження власного впливу [5, с. 151-185].

Попри стратегічний прорив Бжезінського у поясненні Євразії як “великої шахівниці”, його прогноз щодо поступового поширення

деморатичних цінностей та посилення американського контролю над регіоном не справдився. Почнімо з того, що “Третя хвиля демократизації” за Семюелом Гантінгтоном, яка здавалася незворотною у 1990-х рр., у ХХІ столітті зіткнулася з відкатом, пов’язані з наростанням політичним популізму й наявності авторитарного реваншу:

1) Європа: США в Європі певною мірою виконали поставлені цілі, зосереджуючись на зміцненні позиції НАТО та стримування Росії, проте в Європейському Союзі посилюється поляризація на дві негласні фракції – “євроскептики” та “євроцентристи”. “Євроскептицизм” представляє собою форму опозиційної діяльності, прихильники якої критикують та ставлять в зневіру політику Європейського Союзу. “Євроскептиками” зазвичай виступають партії правого спрямування, які нещодавно здобули популярність на фоні міграційної кризи та нестабільності в Європі під час активної фази російсько-української війни (2022 - наш час). “Євроцентристами” прийнято назвати партії лівого спрямування, фракції або діячів, які вважають необхідним зберегти європейські інститути, традиції та досвід з метою формування європейської політики. Таким чином, США стикаються з проблемою: Європа залишається військовим союзником, але вже не є ідеологічно єдиною або політично стабільною платформою підтримки американського лідерства [26; 29].

2) Азія: у Східній Азії США зосередилась на стримуванні Китаю через економічні санкції укріплення військово-політичних альянсів із Японією, Південною Кореєю та Тайвань, що викликало агресивну відповідь з боку Пекіна й створило поляризацію в регіоні. На сьогоднішній день, КНР нарощує вплив завдяки торгівельній експансії, а також демонструє рішучість у питанні Тайваню, продовжуючи нарощувати військову присутність у Південно-Китайському морі. При цих умовах, союзники США в Азії, зокрема Тайвань та

Південна Корея, мусять демонструвати стратегічну амбівалентність: підтримувати Вашингтон чи уникати прямого конфлікту з Пекіном [28].

3) Центральна Азія: цей регіон, попри зусилля США вжити заходів щодо її стабілізації, залишилась в геополітичному вакуумі, який заповнили Китай через економічну експансію, Росія через військово-політичну спадщину та ісламські радикали. Терористичний акт 11 вересня 2001 р. змусив Вашингтон здійснити головну помилку в своїй геостратегії – використання військового контингенту для ліквідації терористичних осередків в Афганістані. З цього виходить, що з 2021 р. до влади в Афганістані повернувся "Талібан", який, попри заяви про «мирну зовнішню політику», фактично перетворив країну на ізольовану теократичну державу. Її режим веде активні перемовини з Китаєм, Росією та Іраном, ігноруючи США. На цьому тлі, активізуються міжнародні терористичні організації. Наприклад, "Аль-Каїда" зберігає присутність в Афганістані та Африці, а "Ісламська держава", яка встигла пережити процеси піднесення і занепаду, продовжує здійснювати терористичну діяльність. Регіон стає хабом радикального ісламізму — особливо серед молоді, розчарованої в авторитаризмі, безробітті й корупції. З цього виходить, що США більше не мають військового впливу та морального авторитету. Афганістан, замість моделі демократизації, став прикладом геостратегічної поразки Америки — політичної, ідеологічної та військової [12].

ВИСНОВКИ

Афганістан як регіон, розташований на перетині Європи та Азії, посідає провідне місце у стратегічному балансі сил в Євразії. Починаючи від Стародавнього світу, територія Афганістану виконувала функцію периферійної зони між імперіями, а в умовах “Великої гри” та Холодної війни стала епіцентром протистояння між провідними наддержавами XIX та XX століття. Війна в Афганістані (1979-1989 рр.) стала переломним моментом не лише для Афганістану, а й для світової системи. Радянський Союз, опинившись в збитковому конфлікті, зіткнувся з фінансовим виснаженням і внутрішньополітичним розчаруванням, що стало одним з чинників розпаду біполярної конструкції міжнародних відносин. Сполучені Штати відпрацювали стратегію непрямого втручання, що в політичній науці стала прикладом

“проксі-війни” із залученням третіх сторін та використання території держави як інструменту впливу. Значення війни в Афганістані (1979-1989 рр.) полягає не лише в її воєнно-політичних наслідках, а й довготривалому впливі на регіональну стабільність, трансформації міжнародної безпеки та зміни підходів до зовнішньої політики провідних держав. Кейс історико-політичних аспектів війни в Афганістані (1979-1989 рр.) демонструє, як регіональний конфлікт може мати далекосяжні наслідки для світової політики.

Досліджено геополітичні, економічні, релігійні, соціально-політичні характеристики регіону для розуміння причини військових конфліктів в Афганістані. Ключовим спостереженням стало те, що Афганістан, який розташований на перехресті Європи, Азії та Близького Сходу, історично був ареною суперництва імперій саме через свою стратегічну геопозицію. Його багатонаціональний склад, релігійне різноманіття, кланова структура та відсутність сильної централізованої влади сприяли політичній нестабільності. Інші держави неодноразово втручалися у внутрішню політику Афганістану, використовуючи країну як плацдарм для геополітичних маневрів. Сукупність цих факторів в контексті складної мозаїки регіональної політики стала основою для тривалих конфліктів, які є нерозв’язаними й досі.

Виявлено, що передумовами радянської експансії в Афганістан (1979-1989 рр.) стали нездатність СРСР утримувати Афганістан як зону геополітичного впливу в Центральній Азії. Нестабільність в регіоні, внутрішній конфлікт між прорадянською владою та ісламськими радикалами, а також неспроможність Націонал-демократичної партії Афганістану стабілізувати ситуацію стали ключовими факторами для інтервенції. Радянське керівництво обґрунтовувало введення військ необхідністю стабілізації ситуації, однак фактично війна перетворилася на довготривале протистояння з афганським рухом опору. Цей крок призвів до значних людських жертв,

дипломатичної ізоляції СРСР та подальшого ослаблення радянського впливу в світі.

Розглянувши тактику та стратегію США в Афганістані у 1979-1989 рр., бачимо, що Вашингтон активно підтримував моджахедів, використовуючи конфлікт як інструмент послаблення СРСР в рамках Холодної війни. Через ЦРУ та регіональних союзників, США надавали зброю, фінансування і військові поради антирадянському спротиву, що посилювало радикалізацію ісламських угруповань. Підтримка з боку США мала короткострокові стратегічні вигоди, але спричинила непередбачувані довгострокові наслідки, зокрема — посилення ісламського фундаменталізму. Таким чином, стратегія США сприяла формуванню умов для появи нової загрози глобальної безпеки у вигляді транснаціонального тероризму.

Оцінивши реакцію світової спільноти на війну в Афганістані (1979-1989 рр.) впродовж активної фази та після її завершення, доходимо висновку, що ця війна продемонструвала нездатність СРСР утримати периферійні зони впливу і стала каталізатором його розпаду. У глобальному контексті війна активізувала ісламський фундаменталізм, посилювала нестабільність у Центральній Азії та Близькому Сході. Відлуння конфлікту простежується у піднесенні таких терористичних угруповань як «Аль-Каїда», «Талібан» та ІДІЛ. Світове співтовариство опинилося перед новими викликами безпеки, які змінили природу міжнародних загроз у ХХІ столітті.

Здійснивши спробу охарактеризувати соціальні та політичні трансформації Афганістану внаслідок війни, констатуємо дестабілізацію державних інституцій, руйнування економіки, мілітаризацію суспільства та поширення ісламського радикалізму як її визначальних наслідків. Після виходу радянських військ, країна вступила в період громадянської війни, що завершилася приходом до влади «Талібану» в 1996 р. Невдалі спроби зовнішніх політичних акторів нав'язати політичну модель без врахування

афганських реалій поглибили кризу, остаточно перетворивши державу на осередок перманентних конфліктів, що впливають на регіональну і глобальну безпеку.

Всі перераховані висновки доводять актуальність тематики дослідження та повноту її вивчення для урахування усіх світовій спільноті в контексті встановлення мирного розвитку людства та сталого розвитку світу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Афганістан. Велика Українська Енциклопедія. URL: <https://vue.gov.ua/%D0%90%D1%84%D0%B3%D0%B0%D0%BD%D1%96%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD> (дата звернення: 11.03.2025)
2. Афганістан – кладовище імперій чи глухий кут цивілізації. Останній Капіталіст. URL: https://www.youtube.com/watch?v=4W_8qkbi7oo&t=319s (дата звернення: 05.02.2025)

3. Афганістан на порозі великих змін. Історія революцій, зради, громадянської війни та терору. URL: https://bintel.org.ua/uncategorized/afhanistan_na_porozi_velykykh_zmin/ (дата звернення: 19.03.2025)
4. Англійська колоніальна імперія: етапи утворення. Реферат. URL: https://osvita.ua/vnz/reports/world_history/30943/ (дата звернення: 25.02.2025)
5. Бжезинський З. Велика шахівниця: панування Америки та його геостратегічні імперативи. К.: Основи, 2000. 280 с.
6. Виникнення ісламу та поширення його країнами світу. Реферат. URL: <https://osvita.ua/vnz/reports/relig/20347/> (дата звернення: 10.02.2025)
7. Війни на виснаження: хто і як у них вигравав. BBS NEWS Україна. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/articles/cyr17ry5v3lo> (дата звернення: 15.04.2025)
8. Гончар Б.М., Гончар Ю.Б. Війна США в Афганістані і адміністрація Б.Обами. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Історичні науки*. 2010. №23. С. 20-29.
9. Джихадизм був створений проти СРСР, а не проти Заходу – El Mundo. URL: https://zn.ua/ukr/WORLD/dzhihadizm-buv-stvoreniy-proti-srsr-a-ne-proti-zahodu-el-mundo-191640_.html (дата звернення: 21.03.2025)
10. Доктрина Трумена. Промова президента Гаррі С. Трумена перед спільним засіданням Конгресу, 12 березня 1947 року. URL: https://avalon.law.yale.edu/20th_century/trudoc.asp (дата звернення: 17.03.2025)
11. Енциклопедія державного управління: у 8 томах/ Нац. акад. держ. упр. при Президентові України; наук.-ред. колегія: Ю. В. Ковбасюк (голова) та ін. К.: НАДУ, 2011. Телурократія т.7 с. 689 Таласократія т.7 с. 686

- 12.Зименкова В.В. Нова стратегія адміністрації Дональда Трампа щодо Афганістану та Південної Азії. *Вісник Національного технічного університету України Київський політехнічний інститут. Політологія. Соціологія. Право*. 2016. №3-4. С. 149-153.
- 13.Іслам: Історія та сьогодення. WAS. URL: <https://was.media/2024-02-09-islam/> (дата звернення: 10.02.2025)
- 14.Історія Афганістану. Чому там постійні війни? Історія України від імені Т.Г. Шевченка. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=A4pSSU0Mjl8&t=1727s> (05.02.2025)
- 15.Історія створення Перської держави. URL: <https://spadok.org.ua/skify/stvorenniya-perskoyi-derzhavy> (дата звернення: 06.02.2025)
- 16.Ігнат'єв П.М. Індійсько-пакистанське суперництво за вплив у Афганістані. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2011. №103 (2). С. 23-25.
- 17.Королі-реформатори, заколотники-марксисты і бін Ладен. Як змінювався незалежний Афганістан за 100 років. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/30117556.html> (дата звернення: 07.03.2025)
- 18.Ковальков О. Л. СРСР в Афганістані (1978–1991 рр.): остання спроба експорту соціалізму: монографія. Харків: Мачулін, 2021. 614 с.
- 19.Ковальков О.Л. Реакція світової спільноти на радянське вторгнення до Афганістану. *Наукові записки*. Випуск 18. Серія: Історичні науки. Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2013. С. 59–67.
- 20.Ковальков О.Л. Підтримка афганського Руху Опору адміністрацією Президента США Дж. Картера (1979–1980). *Universum Historiae et Archaeologiae. The Universe of History and Archeology. Универсум истории и археологии*. Дніпро, 2020. Т. 3 (28). Вип. 1. С. 163–177.

- 21.Ковальков О.Л. Радянська агресія в Афганістані (1979–1989 рр.) і американсько-пакистанські відносини. *Проблеми всесвітньої історії*. 2022. № 2(18). С. 128-143
- 22.Кримська війна. Історія супроти мітичної російської звитяги. Локальна історія. URL: <https://localhistory.org.ua/texts/statti/krimska-viina-istoriia-suproti-mitichnoyi-rosiiskoyi-zvitiagi/> (дата звернення: 25.02.2025)
- 23.Конфлікт між Індією та Пакистаном: до чого призвели операції спецслужби ISI. URL: https://24tv.ua/konflikt_mizh_indiyeyu_ta_pakistanom_do_chogo_prizveli_operatsiyi_spetssluzhbi_isi_n1295623 (дата звернення: 09.03.2025)
- 24.Конфлікт на острові Даманський. URL: <https://www.psdinfo.pro/post/%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D1%84%D0%BB%D1%96%D0%BA%D1%82-%D0%BD%D0%B0-%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%80%D0%BE%D0%B2%D1%96-%D0%B4%D0%B0%D0%BC%D0%B0%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9> (дата звернення: 09.03.2025)
- 25.Лимар В.В. Відродження Ісламського Емірату Афганістан в контексті повернення «Талібану» до влади. *Політичне життя*. 2022. №1. С. 69-76.
- 26.Міграційна політика ЄС – соціальні та економічні виклики. ГО “Центр Цифрових Досліджень”: Станіслав Домбик. February 02, 2024. URL: <https://telegra.ph/M%D1%96grac%D1%96jna-pol%D1%96tika-YES---soc%D1%96aln%D1%96ta-ekonom%D1%96chn%D1%96vikliki-02-02> (дата звернення: 10.05.2025)
- 27.Підсумки і перспективи "третьої хвилі" демократизації. Реферат. URL: <https://osvita.ua/vnz/reports/politolog/16886/> (дата звернення: 08.05.2025)
- 28.Китай проти Китаю: наступна світова війна почнеться в Азії? ГО “Центр Цифрових Досліджень”: Даниїл Бородай. April 25, 2024. URL:

- <https://telegra.ph/Kitaj-proti-Kitayu-nastupna-svitova-vijna-pochnetsya-v-Azii-04-25> (дата звернення: 08.05.2025)
- 29.Ризики відродження фашизму у Європі. ГО “Центр Цифрових Досліджень”: Станіслав Домбик. October 8, 2024. URL: <https://telegra.ph/Riziki-vidrozhennya-fashizmu-u-YEvropi-10-08> (дата звернення: 08.05.2025)
- 30.Саудівська Аравія: внутрішня і зовнішня політика після Другої світової війни. Реферат. URL: https://osvita.ua/vnz/reports/world_history/26651/ ()
- 31.Тихоненко І. Афганський фактор у відносинах Пакистан-США. *Американська історія та політика*. 2016. №2. С. 170-177.
- 32.Тихоненко І. Південноазійський регіональний комплекс безпеки на сучасному етапі. *Вісник Львівського університету. Серія: Міжнародні відносини*. 2015. №36 (3). С. 60-65.
- 33.Тихоненко І., Уранова В. Конфліктогенність афгансько-пакистанських відносин за президентства А. Гані. *Acta de Historia & Politica: Saeculum XXI*. 2020. №2. С. 84-95.
- 34.Тітко Е.В. Роль та значення місії ISAF в ісламській республіці Афганістан з урахуванням присутності сил СІМІС. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2017. №25. С. 118-122.
- 35.Талібан і таліби: хто вони такі. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-58221700> (дата звернення: 07.05.2025)
- 36.Утворення імперії Олександра Македонського. Освіта.ua URL: https://osvita.ua/vnz/reports/world_history/32198/ (дата звернення: 06.02.2025)

37. Чому “Талібан” захопив Афганістан? Ціна держави. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=M37HzUg-DH4&t=10s> (дата звернення: 23.04.2025)
38. Чому розвалився Радянський Союз. Ч.1. Афганістан, економіка, націоналізм. WAS: Популярна історія. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=00GwlZN4RIY&t=3s> (дата звернення: 10.04.2025)
39. Чому розвалився Радянський Союз. Ч.2. Дисиденти, “ворожі голоси”, Чорнобиль. WAS: Популярна історія. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=SCUd86Oyveg&t=1s> (дата звернення: 10.04.2025)
40. Чому розвалився Радянський Союз. Ч.3. Нафта, Рейган, Україна, Білорусь. WAS: Популярна історія. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=uOfwnkRRXUI&t=1s> (дата звернення: 10.04.2025)
41. Чому Іран нікого не боїться і погрожує всім? Як нормальна країна перетворилася на світового монстра. WAS: Популярна історія. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=zrOuwwNyt40&t=594s> (дата звернення: 04.03.2025)
42. Шерман О.М. Роль інституту релігії у формуванні політичного режиму Ісламського Емірату Афганістан (1996-2001). *Митна справа*. 2014. №3 (2). С. 368-372
43. Югославія у другій половині XX століття. Реферат. URL: https://osvita.ua/vnz/reports/world_history/5473/ (23.03.2025)
44. Ямпольська Л.М. Полікультурність як конфліктогенний фактор міжетнічних відносин Афганістану в другій половині XX на початку XXI ст. Л.М. Ямпольська. Тенденції і перспективи розвитку історичної

- науки та філософії в умовах глобалізації : *матеріали Всеукр. Молодіжної наук. конф.*, м. Київ, 10 берез. 2017 р. С. 114-123.
45. Afghanistan, the CIA, bin Laden and the Taliban International Socialist Review. URL: https://isreview.org/issues/20/CIA_binladen_afghan/?utm_source (дата звернення: 08.05.2025)
46. Agreement for Bringing Peace to Afghanistan between the Islamic Emirate of Afghanistan which is not recognized by the United States as a state and is known as the Taliban and the United States of America. – Doha, February 29, 2020. URL: <https://www.state.gov/wp-content/uploads/2020/02/Agreement-For-Bringing-Peace-to-Afghanistan-02.29.20.pdf> (дата звернення: 23.04.2025).
47. Covert U.S. Support for Rebel Groups: A Deep Dive into Global Proxy Wars and Insurgencies. The Realist Juggernaut. URL: <https://therealistjuggernaut.com/2024/10/09/covert-u-s-support-for-rebel-groups-a-deep-dive-into-global-proxy-wars-and-insurgencies> (дата звернення: 23.04.2025).
48. Counting the Costs of America's 20-Year War in Afghanistan: Price Tag, Casualties. URL: <https://www.nbcnewyork.com/news/national-international/counting-the-costs-of-americas-20-year-war-in-afghanistan-price-tag-casualties/3029718/?utm> (дата звернення: 25.04.2025)
49. Dost Muhammad Khan - Afghanistan's Greatest King? History Documentary. Hikma History. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=Aweg3VxTqHA> (дата звернення: 26.02.2025)
50. How The Durrani Empire Created Afghanistan. History Documentary. Hikma History. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=xnilE6U39FE&t=1265s> (дата звернення: 26.02.2025)

51. Melman Y. Mossad, MI6, the CIA and the Case of the Assassinated Scientist. The Independent. URL: <https://www.independent.co.uk/news/world/middle-east/yossi-melman-mossad-mi6-the-cia-and-the-case-of-the-assassinated-scientist-2146995.html> (дата звернення: 04.04.2025).
52. Mughal Empire. HistoryMaps. URL: <https://history-maps.com/story/Mughal-Empire> (дата звернення: 20.02.2025)
53. Operation Allied Refuge (OAR). Afghan Report. URL: https://afghanwarnews.info/taliban-victory-2021/operation-allies-refuge.htm?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 10.05.2025)
54. Seleukid Empire. HistoryMaps. URL: <https://history-maps.com/story/Seleucid-Empire> (дата звернення: 20.02.2025)
55. Safavid Persia. HistoryMaps. URL: <https://history-maps.com/story/Safavid-Persia> (дата звернення: 20.02.2025)
56. The Emirate of Afghanistan; An Overview of Taliban's First Attempt to a State in 1996. Al-Estiklal Newspaper. URL: https://www.alestiklal.net/en/article/the-emirate-of-afghanistan-an-overview-of-talibans-first-attempt-to-a-state-in-1996?utm_source (дата звернення: 24.04.2025)

ДОДАТКИ

Додаток 1.

Сертифікат участі у XI Міжнародній науково-практичній
дистанційній конференції “Current trends in scientific research
development”

(м. Бостон, США., 5-7 червня 2025 р.)

